

AZ ERDÉLYI UDVARI KANCELLÁRIA BÉCSI PALOTÁJÁNAK MAGYAR TÖRTÉNETI TÁRGYÚ PANNÓI, AUGUST RUMEL MŰVEI 1756–1758-BÓL

Jelen tanulmány tárgya egy magyar történeti tárgyú, hat nagy méretű festményből álló képciklus, azaz temperával vászonra festett pannó-sorozat, amely 1756 és 1758 között az Erdélyi Udvari Kancellária bécsi palotájának ebédlőterme számára készült. A hun-magyar históriát az őshazából való kijöveteltől a Mohácsi csatáig bemutató sorozatot a magyar történeti festészet legkorábbi emlékeként tarthatjuk számon, ám kiemelkedő jelentősége ellenére a korábbi kutatások csak érintőlegesen foglalkoztak az együttessel, illetve az abból máig fennmaradt két pannóval.¹

A *Szent István keresztény hitre téríti a magyarokat* jelenetet és a mohácsi csatát ábrázoló nagy méretű (kb. 325 × 310 cm) képek 2000 körül kerültek Kolozsvárról Magyarországra, megviselt állapotban (1., 2. kép). 2003. évi restaurálásukat követően a két festmény néhány évig a Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállításán szerepelt egy magyarországi műgyűjtő ideiglenes kölcsöneként,² és bemutatásra kerültek a Múcsarnokban 2003 őszén Antik Enteriőr címmel megrendezett műkereskedelmi tárlaton is.³ Ezzel egy időben a két pannó védetté nyilvánítására is sor került.⁴ 2008-ban – Horváth István nagykövet kezdeményezésére – a Magyar Állam megvásárolta a két képet, amelyek a bécsi Magyar Nagykövetség dísztermében kerültek elhelyezésre, ahol ma is láthatók.⁵

A korábbi kutatások arra a feltételezésre jutottak, hogy a pannókat Wenzel Pohl festhette 1766–67 körül Mária Terézia megrendelésére, a Magyar Udvari Kancellária bécsi palotája (a mai Magyar Nagykövetség) számára, mintegy a királynő pozsonyi koronázását ábrázoló képciklus (1768) pandanjaként.⁶ Ezek a megállapítások a közelmúltban feltárt képi és szöveges források alapján a megrendelő, a

datálás, az attribúció és a proveniencia tekintetében egyaránt korrekcióra szorulnak. Jelen tanulmány célja, hogy az újonnan megismert források alapján bemutassa az együtttest, s rekonstruálja annak képi programját és keletkezéstörténetét.

Az újonnan feltárt források közül a legjelentősebb Jókai Mór egy 1895-ben publikált írása.⁷ A „nagy mesemondó” az általa szerkesztett *Nemzet* című napilapban megjelent tárcájában részletesen ismertette a képciklust, amely ekkor a Király Személye Körüli Minisztérium (korábban Magyar Udvari Kancellária) Bankgasse-i palotája miniszteri fogadószobájában és lakószobáiban függött. Jókai közlése szerint a pannókat Jósika Sámuel király személye körüli miniszter Erdélyből hozatta Bécsbe, nem sokkal miniszteri kinevezését (1895) követően. A pannók tehát a korábbi feltételezésekkel szemben eredetileg nem a Magyar Udvari Kancellária számára készültek, hanem az Erdélyi Udvari Kancellária bécsi palotája számára, amint azt Jakó Zsigmond is közli egy 2006-os írásában, a Jósika családon belüli szóbeli hagyomány nyomán.⁸ Jókai írása az egyetlen jelenleg ismert forrás arra vonatkozóan, mely történeti jeleneteket ábrázolta a négy, mára elveszett pannó. A szöveg tehát kulcsfontosságú az együttes képi programjának rekonstrukciója szempontjából,⁹ de a pannók provenienciájának tisztázásához is fontos támpontokkal szolgál. A képek keletkezéstörténetére vonatkozó további forrásokat találtunk az Erdélyi Udvari Kancelláriai Levéltár *Acta generalia* állagában. Ezek közül a legjelentősebb az erdélyi kancelláriai palota 1759-es (magyar nyelvű) ingóságjelentése, amely az ebédlőteremben már említi a „képíró által festett spallierokat”, s ezzel datálja a képciklust és rávilágít annak eredeti rendeltetésére.

1. August Rumel: Szent István keresztény hitre téríti a magyarokat. 1756–1758. Bécs, Magyar Nagykövetség

A pannókról archív fényképfelvételek is fennmaradtak egy 1903 körüli – jelenleg lappangó – fényképalbumban, amely a „bécsi magyar minisztérium” Bankgasse-i palotájáról tartalmaz enteriőrfofókat.¹⁰ Az album minden bizonnyal Jósika Sámuel (1848–1923) hagyatékából származik, aki 1895–1898 között viselte a király személye körüli miniszter tisztséget, s volt a hivatal székhelyeként szolgáló egykori magyarországi és erdélyi kancelláriai palota, a bécsi „magyar ház” miniszteri lakosztályának lakója.¹¹ Az enteriőrfofók tanúsága szerint a pannókat Jósika részben a miniszteri fogadószobában, részben a miniszteri lakosztály lakószobáiban helyezte el (3., 4., 5. kép). A mára elpusztult vagy elve-

sztett négy pannóról a fényképalbum fotói azonban nem szolgálnak érdemi képi információval.

Az Erdélyi Udvari Kancellária bécsi palotája

A *Diploma Leopoldinum* értelmében az Erdélyi Fejedelemség 1690-ben beolvadt a közép-európai Habsburg Monarchiába, ám nem a Magyar Királyság részeként, hanem különálló tartományként, önálló hivatalszervezettel. Ennek érdekében I. Lipót 1693-ban *Alvincziana resolutio* című rendeletével létrehozta az Erdélyi Udvari Kancelláriát. A bécsi székhelyű hiva-

2. August Rumel: A mohácsi csata. 1756–1758. Bécs, Magyar Nagykövetség

tal Erdély legfelsőbb szintű kormányzati szerveként felügyelte a nagyszebeni székhelyű erdélyi főkormányzók működését, és közvetített a Gubernium és az uralkodó között, így például előkészítette az uralkodóhoz felterjesztendő ügyiratokat. Ebben a tekintetben tehát az Erdélyi Udvari Kancellária a magyar, a cseh és az osztrák (1761-től az egyesített cseh–osztrák) udvari kancelláriák „testvérintézménye” volt, ám azoknál szűkebb jogosítványokkal és szerényebb tekintéllyel rendelkezett.¹²

A hivatal évtizedekig különböző bérelt épületekben működött, majd 1755-ben az erdélyi kancellárrá frissen kinevezett (bethleni) Bethlen Gábor (1712–1768) megvásárolt egy épületet hivatala szá-

mára.¹³ Választása a magyar kancelláriai palota közelében álló Sinzendorf-palotára esett, amely a mai Burgtheater helyén állt Löwel-bástyával szemközt, a Hintere Schenkenstraßében állt, mígnem 1880-ban lebontották.¹⁴ Az épület 60 000 forintos vételárát és az átalakítás kezdetben 8000 forintra becsült költségét Mária Terézia kölcsönként biztosította a kincstárból, amelynek visszafizetését az erdélyi rendek 3 éven belül vállalták az erdélyi országos pénzár (*Cassa provincialis*) jövedelmeiből, erre azonban csak részlegesen került sor.¹⁵ Bethlen kérelmére 1756-ban – a korábban jóváhagyott 8000 ft-on felül – Mária Terézia további 14 000 ft-ot engedélyezett a Sinzendorf-palota átalakítására.

3. A Király Személye Körüli Minisztérium miniszteri lakosztályának női szalonja, a falon a mohácsi csatát ábrázoló pannóval. Ismeretlen fényképész felvétele, 1903 körül

Az Erdélyi Udvari Kancellária felújítási munkáinak első üteme – a kőműves, ács asztalos, stukkátor és festő-aranyozó munkák, összesen 12 637 ft értékben – 1756 nyarára nagyrészt elkészültek, ezen munkák számláinak összege (*laut Conto*) ugyanis szerepel Bethlen ez év július 7-én kelt költségelszámolásában.¹⁶ A kőművesmunkák számlája Erdély címerének költségét is tartalmazta, amelyet a kapu felett helyeztek el. A fejedelemség címere feltehetően a kétfejű sas mellkasán volt látható, ahogyan például az 1695-től Kolozsváron vert dukátokon is szerepel.¹⁷

Az 1755–1758 közötti felújítások 22 000 ft-os összköltségének elszámolásában 2744 ft szerepel a „tapétázó” (~falkárpitos), valamint 570 ft a „spalírozó” mester költségeként, 1757–1758-ban tehát elsősorban belső dekorációs és falburkoló munkák zajlottak.¹⁸ A palota átalakítása és berendezése az 1760-as években is folytatódott, s végül 1766-ra készült el. Ebben az évben – Brukenthal Sámuel kérelmére – a királynő újabb 7000 ft kölcsönt biztosított a további berendezési munkákra és bútorok vásárlására.¹⁹ A palota átalakításának és berendezésének költségei tehát összesen 29 000 ft-ot tettek ki, ami alig

tizede annak az összegnek, amibe néhány évvel később a Magyar Udvari Kancellária átalakítása és reprezentatív berendezése került.²⁰

Az Erdélyi Udvari Kancellária 1766-tól csak alig másfél évtizedig használta első székházát: miután II. József 1782-ben összevonta az erdélyi és a magyar kancelláriát, az erdélyi hivatal 1785-ben átköltözött társintézménye, a Magyar Udvari Kancellária mellé, amelynek 1747-től egy utcával odébb, a Vordere Schenkenstraße-ban, azaz a mai Bankgasséban volt a székháza. Az erdélyi kancellária tehát a szomszédos épületbe, az egykori Trautson-házba költözött 1785-ben.²¹ Ezzel egy időben a kincstár eladta az erdélyi kancellária korábbi székházát, ami gróf Nádasdy Mihály (1746–1826) császári és királyi kamarás tulajdonába került.²²

A kancellária reprezentációs teremsora

A palota berendezéséről egy 1759. októberi magyar nyelvű, valamint két, 1766 márciusában és 1767 szeptemberében készült német nyelvű ingóságglel-

4. A Király Személye Körüli Minisztérium Schenkenstrasséra néző sarokszobája (miniszteri fogadószobája), a falon a Mátyás király bécsi bevonulását ábrázoló pannóval, jobbra Vértessy Géza (?) miniszteri tanácsos alakjával. Ismeretlen fényképész felvétele, 1903 körül

tár alapján alkothatunk fogalmat.²³ Ezek szerint az Erdélyi Udvari Kancellária hivatali és reprezentációs helyiségei, valamint a kancellári lakosztály a második emeleten kaptak helyet,²⁴ míg az első emeleten lakószobák voltak.²⁵

A második emeleti reprezentációs terek falait „spalírozták”, azaz falkárpittal vonták be, amelyek színe és alapanyaga helyiségként különbözött.²⁶ Az 1759-es leltár szerint a lépcső melletti előszobát nyomott mintás vászontapétával kárpitozták, a falakon az uralkodópár portréi és Erdély térképe kapott helyet.²⁷ Az ebből nyíló sarokszoba falait „aranyas rámban foglalt zöld damaszt spallierrel” burkolták. A harmadik helyiségben – amelyet az 1766-os leltár ebédlőteremnek nevez – a falakat „képíró által festett spallierrel”,²⁸ a negyedik szoba falait (figuratív) szövött falikárpitokkal vonták be.²⁹ Az inventárium szerint a fából készült burkolatok (*Lambris*) között elhelyezett belga kárpitokat Mária Terézia adományozta a kancelláriának, ezek témája és későbbi sorsa azonban nem ismert.³⁰ A következő két szobát vörös damasztal kárpitozták.³¹ Közülük a „nagyobb vörös szoba” szolgálhatott tanács teremként, ugyanis két márványlappal asztal és 18

vörös szövettel kárpitozott szék is a berendezéshez tartozott,³² a falakon pedig az uralkodópár életnagyságú portréi kaptak helyet.³³

A magyar történeti tárgyú pannók tehát az ebédlőteremben kaptak helyet. Ennek falait az 1766. évi leltár szerint „festett spalírokkal” vonták be, amelyeket aranyozott lécekkel kereteztek, s minden bizonnyal vakkeretre (favázra) feszítve helyezték el a falakon.³⁴ A nagy méretű pannók tehát tapétaszerűen borították a helyiség falait. Az inventárium megjegyzi, hogy a festett falikárpitok és a szupraportok költségét már tartalmazta a festő- és asztalosmunkákról kiállított számla. A szóban forgó festőszámla nem lelhető fel az erdélyi kancellária iratanyagában, amint egyetlen más mesterszámla sem az 1756–1758 közötti időből.³⁵ A felújítási költségek már említett, 1756. július 7-én kelt elszámolása szerint ugyanakkor igen jelentős összeget, 2621 rajnai forintot fordítottak festő és aranyozó munkákra, továbbá 2560 ft-ot asztalosmunkákra. Az 1758 decemberéig elvégzett munkák költségelszámolásában még magasabb összeg, 2732 ft szerepel a festő és aranyozó, 2439 ft pedig az asztalosmunkákra. Ezek az összegek

5. A bécsi Magyar Nagykövetség Schenkenstrasséra néző sarokszobája.
Horogszegi Tamás felvétele, 2017

minden bizonnyal az 1759-es leltárban már említett pannók költségét is magukba foglalták, amelyek így 1756–1758-ra datálhatók.³⁶

A megrendelő

Az Erdélyi Udvari Kancellária székházának reprezentatív kialakítása összhangban állt Bethlen Gábor kancellár (régiesen, ill. a korabeli Erdélyben: *korlátnok*) saját, gyorsan felívelő hivatali karrierjével és politikai törekvésével, amelynek fókuszában Erdély rangjának növelése és az erdélyi nemesség érdekeinek érvényesítése állt a bécsi udvarban.³⁷ Ennek érdekében Bethlen maga is integrálódott a bécsi udvari arisztokrácia köreibbe: 1741-től kamarásként, majd 1750-től az erdélyi kancellária első tanácsosaként működött Bécsben.³⁸ A református családból származó Bethlen közvetlenül tanácsosi kinevezését megelőzően, az 1750. év elején katolizált, ami megnyitotta előtte az utat az udvari karrier előtt: Gyulaffy László (1699–1754) halála után Mária Terézia őt nevezte ki erdélyi udvari kancellárrá, majd a következő évben az uralkodó valószínű titkos tanácsossá is kinevezte.³⁹ 1756-ban

feleségül vette Maria Josepha von Khevenhüller-Metsch (1729–1798) grófnőt, aki Mária Terézia főudvarmestere, Johann Joseph von Khevenhüller-Metsch gróf leánya volt, és Karl Joseph von Herbersteinnel (1728–1753) kötött házasságában fiatalon megözvegyült. A főudvarmester naplójának tanúsága szerint veje – akit „finom és érdemes úrként” (*einen feinen und meritirten Cavallier*) jellemzett⁴⁰ – rendszeresen részt vett az udvari ceremóniákon, és elnyerte Mária Terézia bizalmát, aki egy alkalommal vacsorára is vendégül látta a kancellárt és feleségét.⁴¹ Bethlen karrierjének csúcát jelentette, hogy 1765. november 30-án – az erdélyi nemesség közül elsőként – az Aranygyapjas rend lovagja lett.⁴² Egy hónappal később azonban törés következett be karrierjében: az 1762-ben erdélyi tartományi kancellárrá (*Provinzialkanzler*) kinevezett, s az erdélyi ügyekben az uralkodó bizalmas tanácsadójává lett Brukenthal Sámuellel folytatott hatásköri viták, valamint megromlott egészsége miatt 1765 decemberében Bethlen lemondott kancellári tisztségéről.⁴³ 1766-tól Bethlen Erzsébet Krisztina főhercegnő és Albert szász-tescheni herceg, királyi helytartó pozsonyi udvarának főudvarmestere lett. Ezt a tisztséget viselte 1768-ban bekövetkezett haláláig.⁴⁴

A festő

A korábbi kutatások Wenzel Pohl (1735 k. – 1769 után) sziléziai származású bécsi festőnek tulajdonították a festményeket,⁴⁵ aki az 1768-ban a Magyar Udvari Kancellária palotájába készült, Mária Terézia koronázásának jeleneteit ábrázoló – szintén hat darabos – képciklus mestereként is ismert. A Meytens-tanítvány Pohl tekintélyes, 6200 ft-os honoráriumot kapott a műért, amelyet a királynő magánpénztárából fizettek ki a mesternek és segédjének, Franz Messmernek. Az erdélyi kancellária számára készült képek kvalitása azonban messze elmarad Pohl műveinek színvonalától,⁴⁶ így például az 1770-ben az innsbrucki Hofburg Riesensaalja számára festett három uralkodóportréjától, ezért a pannók korábbi attribúciója nem tartható. Az 1756-ban festő és aranyozómunkákra kifizetett összeg nagysága (2621 ft) is arra enged következtetni, hogy a pannók egy kevésbé rangos mester művei.

Takáts Sándor (1860–1932) piarista történész-levéltáros egy 1906-ban megjelent tanulmányában több, az erdélyi kancelláriai palota átalakításán dolgozó bécsi mestert is felsorol,⁴⁷ ám az adatok forrását nem adja meg.⁴⁸ Takáts adatai feltehetően bécsi forrásokból,⁴⁹ a felújítást meghitelező Udvari Kamara, illetve az 1749–1761 között működött központi államigazgatási hivatal, a *Directorium in publicis et cameralibus* felé benyújtott számlákból és számadásokból származnak, amelyek 1927-ben a bécsi Justizpalastban kitört tűzvészben megsemmisültek.⁵⁰ Takáts bizonyára itt látott egy számlát a kancellária ebédlőterme számára készült, „keleti történeti” (*von Ostischen Historien*) tárgyú pannóról. 1906-os tanulmányában ennek kapcsán az 1767. szeptemberi ingóságjelentésre hivatkozik, amely azonban nem tartalmazza sem a festő nevét, sem az ábrázolt témák meghatározását.⁵¹

Takáts a pannók lehetséges mestereként említi „Marsch János és Rumel Ágost” bécsi festők nevét. Előbbi Johann Bernhard Märsch bécsi „polgári” festővel azonosítható, aki az 1750-es években több alkalommal *chinoiserie* és „indiai” díszítőfestéssel dekorálta a schönbrunni kastély egyes szobáit, s akinek Johann Wenzel Bergl volt a veje.⁵² A másik mester a forrásokban *Historienmaler*ként⁵³ szereplő, a művészettörténeti irodalomban azonban szinte ismeretlen August(in) Rum[m]el (1715–1778) bécsi festő.⁵⁴ A képek műfajából adódóan valószínűsíthető, hogy ő festette a történeti tárgyú képciklust, amely egyetlen ismert műve. Bár Rumel neve nem szerepel az udvarral kapcsolatban álló bécsi mesterek adattárában,⁵⁵ az 1770-es években mégis lehettek udvari megbízásai, hagyatéki eljárását ugyanis az udvarnagyi hivatal (*Oberstmarschallamt*) folytatta le.⁵⁶

1778. július 16-i halotti anyakönyvi bejegyzése és a hagyatéki iratok *Accademischer Mahler*nek mondják Rumelt,⁵⁷ neve azonban nem szerepel a bécsi Képzőművészeti Akadémia hallgatóinak névjegyzékében.⁵⁸ Valószínű, hogy Rumel valójában nem részesült akadémiai képzésben, hanem pusztán szakmai presztízsenek növelése érdekében használta a (fiktív) „akadémiai festő” címet, amint számos más kortársa is.⁵⁹ Hagyatéki ügyének iratai fiát, Martin Rumelt – aki Maulbertsch architektúrafestő segédjeként működött 1768-ban Székesfehérváron, majd 1782–83-ban Pápán és Szombathelyen – szintén *kayl. königl. Akademiemahler*nek nevezik,⁶⁰ jóllehet az ő neve sem szerepel a bécsi akadémiai névjegyzékben.⁶¹

A pannók (festett falikárpitok) műfaja

A két fennmaradt pannó tanúsága szerint a képeket ripszkrétésben szövött lenvászonra festették temperával, alapozás és lakkréteg nélkül. Felületük így bordázott és matt, ezáltal falikárpitok hatását keltik, ahogyan nagy méretük is a nemes anyagú, gyapjú- és selyemfonalból szövött falikárpitok műfaját idézi.⁶² A „gobelineket” imitáló festett falikárpitokat általában ornamentális bordúr keretezi, ez azonban az itt tárgyalt képciklus esetében hiányzik. Elképzelhető, hogy korábban levágták a bordúrt a vászonzól, a források szerint azonban a pannókat eredetileg is az olajképekhez hasonló módon, aranyozott léccel keretezve, s minden bizonnyal vakkeretre (favázra) feszítve helyezték el a falakon.

A festett falikárpitok a nagyértékű szövött kárpitokat imitáló, azokat helyettesítő, olcsóbban előállítható műfajként alakultak ki a 15. század végén Franciaországban és Flandriában, ahol *toile peinte*, illetve *tapisserie peinte* néven voltak ismertek. Az egyik legkorábbi együttes a reimsi székesegyházból származó 25 darab, 3,5 × 3,5 m méretű képből álló, 1480 körül készült ciklus, amely a passió jeleneteit ábrázolja.⁶³ A festett falikárpit-sorozatok nagy része ehhez hasonlóan több nagy méretű képből áll, s főként mitológiai, bibliai vagy történeti jeleneteket ábrázolnak. A műfaj a 17–18. századi Közép-Európában is széles körben elterjedt, és a korabeli Magyarországon is számos adat tanúskodik a festett kárpitok – korabeli megnevezéssel „írott képes kárpitok” – jelenlétéről. A műfaj legrepresentatívabb hazai emléke a II. Rákóczi Ferenc útikárpit-sorozataként ismert együttes, illetve annak két fennmaradt darabja.⁶⁴

A műfaj gazdaságosságát jól érzékelteti az az adat, amely szerint herceg Esterházy Pál Antal (1711–

1762) 1747-ben egy „hosszú szoba” számára készült, kínai modorban festett *spallier*-ért 400 forintot fizetett egy Lederer nevű festőnek,⁶⁵ míg öccse, Esterházy „Fényes” Miklós (1714–1790) 1763-ban 2000 forintért vásárolt egy szövött falikárpitot (*Niederländer Spallier*) és egy díszágyat.⁶⁶

Az erdélyi kancelláriai képciklus esetében elsősorban bécsi előképekkel számolhatunk. A 18. század első felében a császárváros számos barokk palotájába készültek olyan, a teljes falfelületet borító – *Wandbespannung*nak is nevezett – festmény- és falikárpit-ciklusok, amelyek modellként szolgálhattak az erdélyi kancelláriai pannókhöz. Ilyen például Savoyai Jenő városi palotájának ún. nagyterme, amelynek falait a hadvezér győztes csatáit ábrázoló hét nagy méretű pannó borítja (Jacques-Ignace Parrocel, 1715 k.).⁶⁷ A Hofburg Lipót-szárnyában a titkos tanács üléstermében (*Geheime Ratstube*) a falakat a 18. században római történelmi tárgyú falikárpitok díszítették, majd 1851-ben Lotaringiai Károly hadjáratait ábrázoló szövött falikárpitok kerültek ide.⁶⁸ A titkos tanács ülésterme annál is inkább szolgálhatott mintaként, mivel Bethlen Gábor 1755 szeptemberében – kancellári kinevezése után – valószínűleg titkos tanácsosi kinevezést kapott, s így bejáratos lett a *Geheime Ratstube*-be.

A teljes falfelületet borító pannó-ciklusok műfaja Magyarországon sem volt ismeretlen a 18. században. Erről tanúskodik például az edelényi L’Huillier-kastély 1763. évi leltára, amely „spalléros palotaként” említi a „téli Régi Ebédlőt”, amelynek falait minden bizonnyal meleg hatású szövött kárpitokkal vonták be.⁶⁹ A műfaj hazai emléke a rédei Esterházy-kastély ebédlőjéből származó, rokokó zsánerjeleneteket ábrázoló tájképes pannósorozat is. Az 1770 körüli évekből származó, nyolc darab 345 × 255/239 cm méretű képből álló ciklus 2012-ben – a Magyar Nemzeti Galéria letétjeként – épp az edelényi kastélyban került elhelyezésre.⁷⁰ További példaként a hegyfalui „képes szála” említhető. Stephan Dorffmaister 1794-ben Szentgyörgyi Horváth Zsigmond hegyfalui kastélyának dísztermébe az ókori világ hét csodáját ábrázoló pannósorozatot festett, amely azonban a 20. század elején megsemmisült.⁷¹

Az ábrázolt történelmi jelenetek

Jókai leírása szerint a képciklus a hun-magyar őstörténetből és a keresztény Magyar Királyság történelméből egyaránt három-három jelenetet ábrázolt, ezáltal jelenítve meg a „a magyar nemzet hat korszakát”. Az első három kép témája a hunok/

magyarok keleti őshazája, nyugatra vándorlása és „honfoglalása” volt.⁷² Az első kép tehát az ázsiai őshazából való kijövetelt ábrázolta, amelyet Jókai így ír le: „Az első, amint a magyarok őshazájukból, Kína mellől, új hazát keresni megindulnak. Ezen a képen az ősmagyarok kínai selyemöltönyöket viselnek, a szolgálattevő alakoknak hosszú varkocs lóg le a fejéről,⁷³ ellenben a vitézek sisakjai alól kettős hajfonatok csüggnék alá. Erősen csomagolják a málháikat, bőröndöket kötöznek, tevéket terhelnek, a háttérben a Kaspi-tenger, kínai hajókkal, miknek bambuszfonatú vitorláik vannak: a hölgyek tarka öltözetekben.”⁷⁴

A leírás szerint a kép nem a krónikás hagyományban és a kora újkori történelmi munkákban szereplő,⁷⁵ a Fekete-tenger északi partján elterülő szkítiai sztyeppéket jelenítette meg a magyarok őshazájaként – ami a magyar nemesség nemzettudatát és „hun-szittya” eredettudatát is meghatározta⁷⁶ –, hanem egy keletebbre fekvő régiót, a Kaspi-tenger melletti, Kínával (és Mongóliával) határos belső-ázsiai vidéket. Ez a sajátosság a magyar őstörténetírás 1750 körüli fejleményeivel hozható összefüggésbe. Az ebben az időben felfedezett történelmi források ugyanis jelentős fordulatot hoztak a magyarok eredetéről kialakult hagyományban.⁷⁷ Ezen források közé tartoznak az ún. *Kínai Évkönyvek*,⁷⁸ amelyek adatait Joseph de Guignes (1721–1800) francia orientalista aknáztta ki elsőként a nyugati történetírás számára. 1751-ben egy 24 oldalas füzetben mutatta be a hunok és a türk népek történetét a kínai krónikák alapján,⁷⁹ majd később egy ötkötetes műben részletesebben is foglalkozott a témával.⁸⁰ A hun-magyar etnogenezis szempontjából De Guignes legfontosabb megállapítása, hogy a kínai forrásokban *hsziungnu*-nak nevezett törzsszövetséget – amely az i. e. 3. században Kínától északra, a mai Mongólia területén hozta létre birodalmát, s amely miatt megkezdődött a kínai nagy fal építése – azonosította az ázsiai hunokkal, s tőlük eredeztette az i. sz. 4. századi európai népvándorlást megindító – a kínai forrásokban türköknek nevezett – európai hunokat. Eszerint a hunok a Kínától északra elterülő „Tatárországból” vándoroltak nyugatra. Az európai krónikák a hunok történetét korábban csak kelet-európai megjelenésükig (i. sz. 375) tudták visszavezetni, múltjuk ázsiai időszakát azonban ismeretlen volt.⁸¹ Az új felfedezés révén a hun-avar-magyar folytonosság Bonfiniól eredő hagyománya egy újabb „előidővel” egészült ki: a magyar őstörténet a kínai nagy fal tövéig visszavezethetővé vált.⁸² Ez egyúttal a hunok szkíta származásáról szóló krónikás hagyomány cáfolatát is jelentette.⁸³ Ezzel is magyarázható, hogy az Anonymusnál és Kézainál is szereplő, a „Szkíta őshaza” elfoglalását megidéző csodaszarvas-monda – amelyet már Bonfini is

megkérdőjelezett⁸⁴ –, illetve a hunok és magyarok „ősatyjai”, Hunor és Magor alakja nem jelenik meg a képciklusban.⁸⁵

A „China melléki hunok” híre Göttingenben keresztül igen gyorsan eljutott Erdélybe is: az egyetem kolozsvári származású diákja, Halmágyi István (1719–1785) 1752 nyarán erdélyi pártfogójának, Teleki László (1710–1778) kormányzói tanácsosnak írt levelében beszámolt De Guignes füzetének megjelenéséről és a magyarok „kínai eredetéről”.⁸⁶ A felfedezés felkeltette Teleki László figyelmét, mivel épp a középkori magyar történelemmel foglalkozó könyvön dolgozott, de Halmágyi és az egyetem pozsonyi származású professzora, Segner János András is megvitatták „a magyaroknak Sinából való eredetét”.⁸⁷ Mivel Halmágyi Erdélybe hazatérve, 1753-tól guberniumi titkárként működött, ő, vagy Teleki László is szóba jöhet a kancellária képciklus programjának konceptoraként.⁸⁸

Jókai leírása szerint „a második kép már a magyarokat az Etelközi új hazájukban tünteti fel: itt már prémes kacagányok jelennek meg. Az egyik oldalon az anyák tanítják kisfiáikat nyíllal és tegezzel bánásra s ez a csoport elég jól van kigondolva és megfestve: a másik oldalon pedig a fejedelem áll vitézeivel, fantasztikus öltözetek és fegyverzetek bőségében: középett a pogány oltár, lobogó tűzzel, a mely fölött a táltos végzi az ősi áldozatot. A táltos hatalmas alak, hosszú szakállal, fején arany tiara, a mely alól két hatalmas, pirosra berzsenyezett⁸⁹ pálmalevél omlik alá. A magyar férfiak itt mind szakállt, bajuszt viselnek”.

A második képen ábrázolt „táltoshitű”, ijáskodó, lovasnómád nép és a vitézei kíséretében ábrázolt fejedelem – Jókai értelmezésével szemben – aligha az Etelközt volt hivatva megidézni: bár a fogalom már 1739-től ismert volt a történeti kutatások előtt, csak a 19. századi nyelvészeti és történeti kutatások azonosították azt a hét magyar törzs 9. századi – honfoglalás előtti – szállásterületével.⁹⁰ Jókai tehát alighanem saját korának Etelköz-fogalmát vetítette vissza a barokk képre, amely azonban valójában inkább a hun ősöket és Attilát ábrázolhatta – a további pannókon ábrázolt Árpád, István és Mátyás dicső elődjeként.⁹¹ Az égőáldozatot bemutató, hosszú szakállú, aranytiarás pogány pap („táltos”) alakjának forrása talán Otrokocsi Főris Ferenc *Origines Hungaricae* (Franecker 1693) című műve lehetett, amely szerint a hunok és a türkök „tűzimádók” voltak, azaz a tűz képében a Napot tisztelték istenként.⁹² Az „ősmagyarok” kacagányos viseletéhez a Nádasdy-féle *Mausoleum* (1664) metszetei szolgálhattak előképül, amelyek Béla vezért és Árpád fejedelmet a dolmány fölött vállra borítva viselt párdubcőrrel ábrázolják.

A harmadik kép Árpád honfoglalását ábrázolta, amint a bíborszínű talárt viselő magyar fejedelem

Szvatopluk követeit fogadja a fehér lóval. Jókai leírása szerint „a harmadik kép már egészen civilizált nemzetnek mutatja be őseinket. Ez Árpád honfoglalása. A magyar fejedelem fogadja Szvatopluk követeit, a kik átnyújtják a hódolati jelvényeket. Senki sem ül lóháton. Mindenkinek az arcza szép simára van borotváltva: magyaroké úgy, mint tótoké. Árpád apánk egy terepély cserfa alatt ülve, hosszú bíbortalárt visel, vállán hermelin-gallérral, a fölött az aranygyapjas rend arany lánczón függő jelvénye. A Szvatopluknak szánt fehér ló ott vár nyugodtan, aranyos nyergével és zablájával, teljes tudatában a neki szánt történelmi szerep fontosságának”. Az 1903 körüli fényképalbumnak a sarokteremről készült fotóján a tükörben látható a festmény egy részlete a fa alatt ülő Árpád és az előtte térdelő követ alakjával.

A jelenet ábrázolásához a Képes krónika egyik miniatúrája szolgálhatott kiindulópontként, amelyet két évtizeddel korábban Bél Mátyás fedezett fel a bécsi udvari könyvtárban. A magyarok második bejövételét ábrázoló miniatúra – amelyről 1746-ban rézmetszetű másolat is megjelent⁹³ – a bal szélén az arany nyereggel felszerszámozott fehér ló átadását ábrázolja a vörös színű, kaftánszerű köpenyben ábrázolt, baldachinos trónon ülő Árpádnak.

Elképzeltető, hogy egykor feliratok is voltak a képeken, talán azok bordűrjébe foglalva, hasonlóan például a Lotaringiai Károly haditetteit ábrázoló, 1709–1718 között Nancyban készült, majd a bécsi udvarba került kárpitokhoz.⁹⁴ Révai Miklós (1750–1807) 1787-es verseskötetének függelékében – Csáthi Demeter *Ének Pannónia megoételéről* című történelmi éneke mellett – egy-egy nyolcsoros, latin és magyar nyelvű, Szvatoplukot gúnyoló rigmust is közöl.⁹⁵ Révai egy általa Bécsben látott, a fehér ló-mondát ábrázoló olajképre festve látta a két rigmust. A szóban forgó festmény feltehetően az erdélyi kancellária pannójával azonos. Mivel Jókai nem említ feliratot a képeken, feltételezhető, hogy azokat már korábban levágták a vászonról.⁹⁶

A *Suathe! cave munus quod dat tibi callidus Hunnus* kezdetű rigmus a fehér ló-monda két másik ábrázolásán is olvasható: ezek egyike a Ferenczffy Lőrinc által kiadni tervezett *Historia Hungariae* illusztrációjaként készült 1630 körül. A rézkarc két fennmaradt példánya közül a Történelmi Képcsarnokban őrzött lapon 18. századi kézírással a rigmus két első sora olvasható.⁹⁷ A másik mű a Történelmi Képcsarnokban őrzött 1800 körüli olajfestmény.⁹⁸ A jelenet beállítása ugyan mindkét képen eltér a Jókai által leírt kompozíciótól, ám az egyező latin felirat révén mégis valamilyen kapcsolat feltételezhető a három kép között.

A kancelláriai képciklus következő három darabja a keresztény Magyar Királyság történetének jeleneteit ábrázolta. A negyedik – mai is meglévő –

pannó témája: Szent István keresztény hitre téríti a magyarokat. A kép előterében álló magyaros öltözött, hermelinprémes palástot és tolldíszes kalpagot viselő alakban az államalapító királyra ismerhetünk. A jobb szélén álló, pogány bálványokat ledöntő csoport,⁹⁹ a király mellett ábrázolt keresztelési jelenet és a háttérben álló kéttornyú templom egyaránt a kereszténység bevezetésére utalnak. A jelenet ábrázolásához id. Matthäus Merian (1593–1650) egyik metszete szolgálhatott előképkül. 1631-ben a frankfurti rézmetsző illusztrációival jelent meg Johann Ludwig Gottfried (1584–1633) világkrónikája, amelyet 1673-ban, 1710-ben és 1743-ban is újra kiadtak, ugyanazokkal az illusztrációkkal. Ezek egyike Nagy Károly frank királyt ábrázolja, amint szász hadjárata során, 778-ban ledönteti a szászok bálványát, az alvilág varangyfejú istene, Erodo szobrát és keresztény hitre téríti a népet.¹⁰⁰ A jelenet ábrázolása igen közel áll a Szent Istvánt ábrázoló pannó kompozíciójához, feltehetően előképkül szolgált ahhoz (6. kép).

Az ötödik pannó I. Mátyás 1485. évi diadalmas bevonulását ábrázolta a meghódított Bécsbe. Jókai leírása szerint a képen a bajuszos, kacagányos vitézek vonultak lóháton, akik közül Mátyás borotvált arcával tűnt ki. Az 1903 körüli fényképalbumnak a sarokteremről készült fotóján látható a festmény jobb szélé, rajta az ostromban romossá ágyúzott városkapu felé közeledő, zászlót (?) vivő lovasok alakjával, a városkapun túl a Stephansdom (?) kontúrjaival.

Végül a hatodik – mai is meglévő – pannó az 1526. évi mohácsi csatát jeleníti meg, az előtérben az ifjú II. Lajos király alakjával, amint lovával együtt a sással benőtt mocsárba esik. A festmény a téma ma ismert legkorábbi monumentális képi ábrázolása.¹⁰¹ A pannó a csataképfestészet azon válfaját képviseli, amely nem az egymással szemben álló seregek hadrendjének topografikus igényű madártávlati képét adja, hanem a katonák heves közelharcának ábrázolásával az ütközet drámáját igyekszik megjeleníteni. A kép központi jelenete a hajdúkalpagos magyar és turbános török lovasok küzdelme a magyar címeres hadizászlóért, amelyet a krónikák szerint Drágffy János országbíró vitt a csatában, ahol elesett. A háttérben megjelenő két infulás alak minden bizonnyal a csatában elesett két főpappal, Szalkai László esztergomi, illetve Tomori Pál kalocsai érsekkel, egyben alsó-magyarországi főkapitánnyal azonosítható.¹⁰²

A képciklus programja

A képciklus tehát három-három jelenetet ábrázolt a magyarok „őstörténetéből” és a Magyar Királyság középkori történelméből. Szembeötlő, hogy

az ábrázolt jelenetek mindegyike a régebbi múltat idézi, ám a sorozatnak nem volt része a kora újkori magyar történelem valamely nevezetes eseménye, sem a török felszabadító háborúkat megjelenítő, sem pedig a Habsburg-dinasztia magyarországi és erdélyi uralmát tematizáló kép. Ez egyrészt az erdélyi rendek és a bécsi udvar közötti politikai és felekezeti ellentétekkel magyarázható, másrészt azzal, hogy az Oszmán Birodalom vazallusaként megszületett Erdélyi Fejedelemség 16–17. századi történelmében aligha kínálkozott a célnak megfelelő, s a rendeltetési helyhez illő téma.¹⁰³ A képciklus a középkori magyar história „dicső századait” lezáró mohácsi csatával zárult. Ez a sorsfordító ütközet jelezte a középkori magyar állam „aranykorának” végét, amelynek következtében hosszú időre elvált egymástól a Habsburg-dinasztia által uralt Magyar Királyság és a vazallus státusza ellenére többé-kevésbé autonóm Erdélyi Fejedelemség történelme.¹⁰⁴

Mint az köztudott, a következő két évszázad során több alkalommal tört ki katonai konfliktus a Habsburg uralkodó és az erdélyi fejedelem között, s ez az ellenséges viszony csak a *Diploma Leopoldinum*-mal, illetve a Rákóczi szabadságharc bukásával pacifikálódott. A 18. században a magyarországi és az erdélyi politikai elit egy jelentős része már egyre inkább ideiglenes állapotként fogta fel Magyarország és Erdély különállását, s a középkori Magyar Királyság területi egységének helyreállítását fogalmazták meg hosszú távú célként.¹⁰⁵ Ennek a törekvésnek egyfajta előhírnöke a magyar koronát tartó Transylvania allegorikus nőalakja a kismartoni Esterházy-kastély dísztermének 1674-ben festett falképén,¹⁰⁶ s alighanem a kancelláriai pannók témaválasztását és a középkori Magyar Királyságot „heroizáló” képi programját is ez a gondolat határozta meg.

Az unió kérdését az 1741. évi országgyűlés is tárgyalta,¹⁰⁷ Mária Terézia azonban október 27-én elutasította a javaslatot, mivel az nem állt a bécsi udvar érdekében.¹⁰⁸ Az 1741. évi XVIII. törvénycikk ugyanakkor kimondta, hogy „a királyi szent felség Erdélyt, mint amely a Magyar Királyság Szent Koronájához tartozik, valamint ő maga, úgy utódai, mint Magyarország királyai fogják bírni és kormányozni”. 1769-ben, Mária Terézia második kettőspeccéjének tervezete kapcsán a Magyar Udvari Kancellária is kifejezésre juttatta, hogy kívánatosnak tartaná Erdély különállásának megszüntetését.¹⁰⁹

Bethlen Gábor a Habsburg uralkodó szolgálatában álló, katolizált udvari tisztviselőként maga is támogatta az unió tervét. Erről tanúskodik 1765. október 14-én kelt, Mária Teréziához írott levele, amelyben kifejtette véleményét arról a tervről, hogy a királynő – a szászok érdekeinek érvényesítésére törekvő Brukenthal Sámuel javaslatára¹¹⁰ – Erdélyt

6. Nagy Károly frank király ledönteti a szászok bálványát. Rézmetszet, 1631

nagyfejedelemség rangjára emelje, ezzel is kifejezve a fejedelemség önálló tartományi státuszát, a Magyar Királyságtól való függetlenségét.¹¹¹ Bethlen fenntartásokkal fogadta a javaslatot, s felhívta a figyelmet arra, hogy a magyar rendi országgyűlés esetleg tiltakozna az Erdély autonómiáját hangsúlyozó döntés ellen, amint jó néhányan Erdélyben is örömmel vennék, ha a Fejedelemség egyesülne a Magyar Királysággal.¹¹² Néhány héttel később Kaunitz kancellár felkérésére Bethlen véleményezte a Nagyfejedelemség címet adományozó uralkodó diploma szövegét, s egyúttal javasolta, hogy Erdély új címerébe kerüljön be a kettős kereszt is, ezzel is jelezve, hogy „Erdély a Szent Korona tagja, amint hajdan is volt, de két évszázaddal ezelőtt attól országos szerződések által elválasztott”.¹¹³ Kaunitz nem támogatta a javaslatot, épp azért, mert az Erdélynek a Szent Koronától való függését jelezné,¹¹⁴ így az ügy lekerült a napirendről. Mária Terézia az Erdélyt nagyfejedelemséggé emelő 1765. november 2-i aranybullás oklevelében Erdély régi címerét erősítette meg, amelynek címerképei a magyar, a székely és a szász nemzetet jelképezik.¹¹⁵

Bethlen Erdélyhez fűződő viszonyát és történelmszemléletét tehát nem annyira a *transylvanus*-tudat és a „transzilvanizmus”, hanem a Szent Koronához tartozást kifejező *hungarus*-tudat jellemezte,¹¹⁶ ennek szellemében távlati politikai célként tekintett az Erdélyt is magába foglaló középkori Magyar Királyság helyreállítására. Ezzel összhangban a pannók által megjelenített történeti narratíva a magyar história ezen „aranykorát” állította a fókuszba, s állította példaként az utókor elé.

A keresztény Magyar Királyság középkori históriája a Szent István-i államalapítással vette kezdetét, s a mohácsi csatával ért véget. Ennek csúcspontját – különösen Bécsi perspektívából – a kolozsvári születésű Hunyadi Mátyás „dicső uralkodása”,¹¹⁷ a császárváros meghódítása és 1485. július 1-jei bécsi bevonulása jelentette.¹¹⁸ A jelenet mindennél nyilvánvalóbb módon hirdette a középkori Magyar Királyság – és benne Erdély – dicsőségét és (középhatalmi) rangját, amelyet négy évtizeddel később a mohácsi csatával elveszített.

Egy bécsi udvari hivatal esetében a III. Frigyes császár ellen háborúzó magyar király győzelmé-

nek, s ezáltal a Habsburg uralkodó vereségének tematizálása kissé provokatív gesztusnak tekinthető,¹¹⁹ s aligha felelt meg a *decorum*, vagyis az „illendőség” elvnek, ám nincs okunk kételkedni Jókai leírásának megbízhatóságában.¹²⁰ A Mátyás bécsi bevonulását ábrázoló pannó tehát mintegy 50 évvel megelőzi Wándza Mihálynak a Bécsújhelyt ostromló Mátyást ábrázoló, 1806-ban készült (mára elveszett) festményét, amelyet a korábbi kutatások a Hunyadiak hőskultuszának egyik első képzőművészeti emlékeként tartottak számon.¹²¹

A képciklus későbbi sorsa

A pannók későbbi sorsát csak részlegesen ismerjük. Jókai szerint a képek egykor „II. József császár könyvtárában voltak elhelyezve, egészen addig az időpontig, a melyben I. Napoleon diadalmasan közelített Bécs felé. Akkor az osztrák kormány (kitalálhatatlan okokból) hirtelen kótyavetyére bocsátá a festményeket s Jósika báró nagyanyja nyilvános árverésen vásárolta fel azokat s hazavitte erdélyi őslakába”.

Jókai II. József könyvtárára vonatkozó közlése nehezen értelmezhető. A hat nagy méretű festmény – szabad falfelületek hiányában – aligha kaphatott helyet az udvari könyvtárban,¹²² jóllehet a gyűjteménynek két, a magyar történelem iránt különösen érdeklődő vezetője is volt a 18. század végén.¹²³ II. József magánkönyvtára sem jöhet szóba, mivel a császár könyvgyűjteményét nem egy helyen őrizték.¹²⁴ Elképzelhető, hogy a festmények az Erdélyi Udvari Kancellária felszámolása (1782), illetve az erdélyi kancelláriai palota eladása (1785) után, zálogként, a korábban folyósított hitel fejében az udvar, illetve a Hofkammer tulajdonába kerültek, a császári képtár (*Gemäldegalerie*) korabeli katalógusaiban azonban nem szerepelnek a pannók.¹²⁵

Jókainak a festmények elárverezésére vonatkozó értesülését sem tudjuk forrásokkal igazolni. Napoleon két alkalommal, 1805 novemberében és 1809 májusában járt Bécsben. Ezt megelőzően mindkét alkalommal Pozsonyba menekítették a császári képtár legjelentősebb darabjait.¹²⁶ 1805 májusában a Képzőművészeti Akadémia igazgatója, Heinrich Friedrich Füger irányításával az udvari képtár raktárából mintegy 50, a gyűjtemény számára érdektelennek ítélt festményt kiselejtettek, ezek tételes jegyzéke azonban nem maradt fenn.¹²⁷ Elképzelhető tehát, hogy ekkor került sor az erdélyi kancellária pannóinak Jókai által említett árverezésére.

„Jósika báró nagyanyja” minden bizonnyal Jósika Sámuel király személye körüli miniszter apai dédanyját, Bethlen Rozáliát (1754–1826) jelenti, aki 1779-től a Csillagkeresztes Rend tagja volt.¹²⁸ A császárné védnöksége alatt álló rendbe a Habsburg-dinasztiával jó kapcsolatot ápoló katolikus főnemesek feleségei és lányai nyertek felvételt. Bethlen Rozália is elsősorban apja révén ápolhatott jó kapcsolatot a bécsi udvarral: apja, Bethlen Miklós (1720–1781) ugyanis – aki Bethlen Gábor kancellár öccse volt – bátyjához hasonlóan hivatalnok lett, s ennek érdekében 1760 körül katolizált. 1752-ben kamarás, 1761-től guberniumi tanácsos, 1772-ben kincstartó lett. Leánya gyakran tartózkodott Bécsben, feltehetően itteni rokonainál,¹²⁹ különösen az 1790-es évektől kezdve, amikor pápai jóváhagyással elvált első férjétől, Csáky János (1745–1806) Kolozs vármegye főispánjától.

A pannók később leánya, Csáky Rozália (1784–1850) tulajdonába kerültek, aki 1802-ben ment feleségül Jósika János (1778–1843) guberniumi elnökhöz.¹³⁰ A kolozsvári Jósika-palota¹³¹ 1839. évi ingóságeltára a „Nagy Ebédlő szobában” említi a képeket, amelyek falikárpitként, egy rúdra függesztve kerültek elhelyezésre: „Magyar történeteket ábrázoló vászonra festett nagy képek: 6; A képek aranyos rámaikkal, függve feketén festett aranyozott végű páltzákra: 6 Ezek megint tartatnak vas szegek által, minden kép oldalán két aranyozott fa gomb, minden fa páltzán vagy on hat aranyozott fa karika.”¹³² Jósika János elsőszülött fia, az 1846–1848 között az erdélyi udvari kancellári tisztséget viselő Jósika Sámuel (1805–1860) nem házasodott meg, így a kolozsvári Jósika-palotát s vele a festményeket öccse, Lajos (1807–1891), majd annak elsőszülött fia, Sámuel örökölte.¹³³

Jókai írása szerint mielőtt 1895-ben Jósika Sámuel a pannókat „felhozatta a bécsi magyar országpalotába”, a képeket a szurduki (Surduc) Jósika-kastélyában őrizték. A Szolnok-Doboka (ma: Szilágy) megyei Szurduknak, valamint Magyarfenesnek (Vlaha) a Jósika család másik ága – köztük az író Jósika Miklós (1794–1865) – volt a birtokosa.¹³⁴ Jósika Sámuel 1876-ban az író unokáját, Jósika Irént (1853–1940) vette feleségül, aki apja halála után, 1887-ben megörökölte a szurduki kastélyt.¹³⁵ A pannók ezt követően kerülhetek ide Kolozsvárról.

A korabeli enteriőrfotók és Jókai leírása szerint az 1895-ben Bécsbe szállított pannók közül három a Schenkenstrasséra néző sarokszobában került elhelyezésre, amelynek falain korábban is falikárpitok voltak.¹³⁶ A helyiség a 19. század végén a miniszteri dolgozószoba fogadószobájaként szolgált.¹³⁷ A pannók a meglévő rokokó falburkolat jelenleg vö-

rös kárpittal bevont faltükreiben kerültek elhelyezésre. Feltételezhető, hogy ennek kapcsán a pannók magasságát a meglévő rokokó falburkolat faltükreinek magasságához (323 cm) igazították, azaz alul vagy felül valamennyit levághattak a vászomból, s ennek eredménye lehet a képek jelenlegi, 325 cm-es magassága. (A Mária Terézia koronázását ábrázoló képciklus magassága – a faltükrökhöz illeszkedve – ugyancsak 325 cm.)

Hivatali idejének lejártá (1898) után Jósika Sámuel visszavittette a pannókat Bécsből Kolozsvárra,¹³⁸ majd 1908-ban hozományként leányának, Jósika Paulának (1889–1957) adta azokat, amikor feleségül ment Bethlen Györgyhez. Jósika Paula négy képet unokahúgának és keresztlányának, Wesselényi Máriának (1912–1984) ajándékozott, amikor 1934-ben feleségül ment Bánffy Józsefhez (1906–1983). Wesselényi Mária hadadi kastélyukban helyezte el a képeket, ahonnan azok 1944/45 telén eltűntek, azaz megsemmisültek vagy (orosz hadizsákményként?) ismeretlen helyen lappanganak. A máig fennmaradt két kép Jósika Paula tulajdonában maradt, aki kolozsvári, Majális utca 12. sz. alatti házában őrizte azokat.¹³⁹ Az 1950-es években a képeket Berde Amál (1886–1976) kolozsvári festőnőhöz menekítették, s egy pincében, a vakkeretből kivágva, összehajtogatva rejtették el. A két képet később Wesselényi Mária leánya, Bánffy Krisztina (1943–) örökölte, s az ő tulajdonában maradtak 1990-es évek végéig, amikor a magyarországi tulajdonoshoz kerültek.¹⁴⁰

A képciklus jelentősége

Az erdélyi kancelláriai pannók a magyar (ős)történeti tárgyú barokk irodalmi művek, így az iskoladrámák képi megfelelőjeként, vizuális pandanjaként értelmezhetők.¹⁴¹ A festmények kvalitása az Erdélyi Udvari Kancellária korlátozott anyagi lehetőségeiből és a festő „polgári” (azaz nem udvari) státuszából eredően nem mondható elsőrangúnak; az együttes jelentősége elsősorban abban áll, hogy a kora újkor első monumentális, magyar történeti tárgyú képciklusa volt, és Dorffmayer 1795 körül készült történeti tárgyú képeivel együtt előkészítette az utat a műfaj 19. századi önállósodásához.¹⁴²

Mindezt árnyalja, hogy a pannók közvetlen hatása a 19. századi magyar történeti festészetre nem mutatható ki, így például nem ismertünk példát azok előképként történt fölhasználására, ami azzal magyarázható, hogy a képciklus csak rövid ideig volt eredeti rendeltetési helyén, Kolozsvárra kerülve pedig csak kevesek láthatták.¹⁴³

Magyar történeti tárgyú narratív képciklusok korábban szinte kizárólag könyvillusztrációként születtek, főként a három részre szakadt ország határain kívül.¹⁴⁴ Az erdélyi kancelláriai pannók tehát léptékváltást hoztak a műfaj hazai történetében: a magyarok történeti tárgyú korábban csak miniatúrákon és rézmetszeteken ábrázolt eseményei immár nagy méretű, reprezentatív olajképeken is megjelentek, minden korábbinál hatásosabban hirdetve a nemzet és a Magyar Királyság múltjának dicsőségét, hogy az példaként szolgáljon a jelen számára a reménybeli dicsőséges jövő megteremtéséhez.

Mindehhez a török–magyar csatákat ábrázoló 17. századi magyarországi falképek, mint például a sárvári díszterem freskói,¹⁴⁵ éppúgy előzményként szolgálhattak, mint a történeti tárgyú festményciklusok külföldi, főként bécsi példái. Az Erdélyi Udvari Kancellária pannóinak megszületéséhez azonban szükség volt arra a különleges szellemi környezetre és reprezentációs igényre is, amely a kancelláriát mint az erdélyi rendi államot Bécsben képviselő hivatalt jellemezte. Aligha véletlen, hogy bő száz évvel korábban a bécsi Magyar Udvari Kancellária szellemi környezetében is egy hasonló terv fogalmazódott meg a magyar történelem új, illusztrált kiadására vonatkozóan. Ferenczffy Lőrinc (1577–1640), aki 1610-től haláláig kancelláriai (királyi) titkár volt, az 1630-as években egy rézkarcokkal gazdagon illusztrált, Berger Illés (1562–1644) udvari történetíró által írt Magyarország-történetet kívánt kiadni *Liber Iconum Regni Hungariae* címmel, ám a terv végül nem valósult meg. A kötet illusztrációinak egy része – húsz csatakép és ötvennyolc vezér- és királyképmás – ugyanakkor már 1632-re elkészült: ezek rézdúcát Ferenczffy halála után, 1640-ben Esterházy Miklós nádor átadta a pozsonyi jezsuita nyomdának.¹⁴⁶ Ezen vezér- és királyképek felhasználásával jelentette meg 1664-ben Nádasdy Ferenc országbíró a *Mausoleumot*, amely hosszú időre meghatározta a magyar uralkodók ábrázolásának „kanonikus” módját.

JEGYZETEK

¹*Jakó Zsigmond*: Adatok a bécsi Erdélyi Udvari Kancellária barokk pannóinak későbbi sorsáról. Művészettörténeti Értesítő 61. 2012, 320–322; *Papp Júlia*: A mohácsi csata. Wenzel Pohl (?) festménye. Rubicon 2020/1. sz., 10.

²A képeket Szutor Katalin és T. Szabó Marianne restaurálta a Magyar Nemzeti Galériában. A restaurátori dokumentációt az MNG Régi Magyar Gyűjteménye őrzi. T. Szabó Marianne szíves tájékoztatása szerint a temperaképeket utólag többször átkenték lenolajjal, amit a restaurálás eltávolított.

³Napi Gazdaság 2003. december 1., 12. A két pannót itt 1,2 millió euróért kínálták eladásra egy, a védetté nyilvánításához készült szakvéleményt kivonatoló leporelló kíséretében.

⁴A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal 2004-ben Lengyel László szakvéleménye alapján nyilvánította védetté a két festményt, 58375–58376 műtárgnyilvántartási azonosítószámmal.

⁵*Vitéz F. Iboya*: Kétszázmillió értékű állami festményvásárlás. HVG online (2009. április. 1.) (https://hvg.hu/kultura/200914_ToRTENELMI_FESTMENYEK_INGATLANOKERT_Ecsete)

⁶Lásd *Lengyel László*nak a Külügyminisztérium megbízásából 2007-ben készült szakvéleményét és értékbécselését az általa „pseudo-kárpitként” meghatározott művekről (Szépművészeti Múzeum, Irattár, 6-83/2007). A koronázási képciklusról l. *Serfőző Szabolcs*: Mária Terézia pozsonyi koronázásának képei. Rubicon 2017/1–2. sz., 48–71.

⁷*Jókai Mór*: Hat nagy magyar történelmi festmény Bécsben. Nemzet 1895, 171. sz. (jún. 23.); újraközölve: Ország-Világ 1895, 26. sz. (jún. 30.), 358–359.

⁸*Jakó* (1. jegyzetben) i. m. 322.

⁹Az erdélyi kancellária épületéről az általunk ismert útleírások nem szólnak. „Rotenstein” (azaz Gottfried Stegmüller) Bécsről szóló, 1780 körül készült leírása is csak a Magyar Udvari Kancellária épületét érinti, az erdélyi kancelláriáról nem ejt szót. L.: *Gottfried Edler von Rotenstein*: Lust-Reisen durch Bayern, Württemberg, Pfalz, Sachsen, Brandenburg, Österreich, Mähren, Böhmen und Ungarn in den Jahren 1784 bis 1791. Zweyter Theil. Leipzig 1792, 121. 1777-től Kazinczy is gyakran megfordult Bécsben, s bár élénken érdeklődött a császárvárosban látható festmények iránt, az erdélyi kancelláriáról és annak pannóiról nem tesz említést írásaiban, így például a *Pályám emlékezetében*. L.: *Mezei Márta*: Kazinczy és Bécs. In: Magyarok Bécsben – Bécsről. Tanulmányok az osztrák–magyar művelődési kapcsolatok köréből. Szerk. Fried István. Szeged 1993, 54–68.

¹⁰A fényképalbum 2000 körül a pannókkal együtt került a korábbi tulajdonos birtokába Jósika Sámuel lezármazottjától, Bánffy Krisztinától, ám a festmények 2008. évi megvásárlásakor – a Magyar Nemzeti Vagyongazdálkodási Zrt. közlése szerint – az album nem került állami tulajdonba, s nem került sor védetté nyilvánítására sem, így jelenlegi őrzési helye nem ismert. A fényképalbum 12 fotójának digitális másolatát Lengyel László bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök. A fényképalbum néhány fotójáról a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteménye is őrzi a festmények korábbi tulajdonosától származó másolatokat. Ezek ismeretét

köszönöm Jávor Annának. Lengyel László 2007-es szakvéleménye ugyancsak tartalmazza az album néhány fotójának reprodukcióját.

¹¹A fényképalbumnak a sarokszobát ábrázoló felvételén feltehetően Vértsey Géza (1856–1919) alakja látható, aki 1897-től volt miniszteri tanácsos, majd államtitkár. A mellkasán viselt kitüntetések közül az első a Lipót Rend lovagkeresztje, amelyet 1900-ban kapott meg, a második és harmadik pedig az 1898-as Bronz Jubileumi Érem katonák és polgári alkalmazottak számára. Kitüntetéseit felsorolja: Magyarország tiszti cím- és névtára. 20. 1901, 122. (Köszönöm az adatokat Pallos Lajosnak.) A fényképalbum a nagykövetség ún. pozsonyi terméről is tartalmaz fényképfelvételt, amely már 1905-ben publikálásra került. L.: *Österreichische Illustrierte Zeitung* 1905, Heft 35. (28. Mai) 869. Mindezek alapján az album az 1903 körüli évekre datálható.

¹²*Trócsányi Zsolt*: Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben, 1690–1740. Budapest 1988, 233; *Kökényesi Zsolt*: Az udvar vonzásában. A magyar főnemesség bécsi integrációjának színterei (1711–1765). Budapest 2021, 196–209.

¹³*Takáts Sándor*: A magyar és erdélyi udvari kancelláriák palotái Bécsben. Századok 40. 1906, 807. Bethlen Gábor 1755. augusztus 3-án tette le a kancellári esküt. L. Bécs, Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt (OeStA/HHStA OMeA), Zeremonialprotokoll, Bd. 25, 152. Az adatot Kökényesi Zsoltnak köszönöm.

¹⁴*Paul Harrer*: Wien, seine Häuser, Menschen und Kultur. Wien 1957, 7. Bd., 191. A Takáts által megadott 58. házszám (Konskriptionsnummer) 1796-tól volt használatban, az épületet korábban 51. számon tartották nyilván. L.: *Franz de Ponty*: Verzeichniß der in der k. k. Haupt- und Residenzstadt Wien... befindlichen numerirten Häusern. Wien 1779, 293. Az épület egy részlete látható két 1875-ben, a Löwel-bástya bontásakor készült fényképfelvétele (Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv, ltsz. 00120614; 00123332). A barokk épület helyén 1880-ban – a Burgtheater építésével egy időben – egy neoreneszánsz bérpalota épült (Löwelstrasse 14–16.).

¹⁵*Takáts* (13. jegyzetben) i. m. 807.

¹⁶Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, B2, 1756/400, p. 7. Specification deren auf Reparation und Einrichtung des vor die Siebenbürgische Hof-Canzley verkaufften Hauses theils schon verwendeten, theils anoch erforderliche Unkosten: 1. *Dem Mauer Meister laut Conto* – 2560; Nr. 2.: *dem Tischler eben auch laut Conto* – 2621; Nr. 4. *dem Stoketorer detto* – 611; Nr. 5. *dem Zimmerleuthen detto* – 845. L. még: *Takáts* (13. jegyzetben) i. m. 808.

¹⁷*Huszár Lajos*: Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése. Bp. 1995, Nr. 835. Az Erdélyi Udvari Kancellária Bankgasse-i palotájának 1784-ben átalakított homlokzatán a kétféjű sas alakja volt látható, mellén II. József középcímerevel. L. *Albert Ilg*: Portale von Wiener Profanbauten des 17. und 18. Jahrhunderts. Wien 1894, Nr. 50. (<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.606287>)

¹⁸MNL OL, B2, 1766/89: *Verzeichnuss deren sämtlichen Ausgaaben, welche auf Reparation, und Einrichtung des*

Siebenbürgischen Hof-Canzley Hauses bis Ende des 1758ten Jahrs verwendet worden (27. July 1759): Nr. 17. dem Tapezierer – 2744 Rh. fl. (...) Nr. 39. Senden (sic! Seiden?) Spalliermacher, NB das Conto A ist zu eruffen [?] – 570 Rh.fl. Az elszámolás végösszege 22 093 ft, a felújítás 1756-ban jóváhagyott 22 087 ft-os keretösszegét tehát 1758 végére teljes egészében felhasználták.

¹⁹ *Takáts* (13. jegyzetben) i. m. 808–809. A bútorokat Nicolas Gergonne lotaringiai származású asztalosmester készítette 1099 ft-ért. Elszámolását és további mester-számlákat l. MNL OL, B2, Acta generalia, 554/½.

²⁰ A Bankgasse-i egykori Strattmann-palota átalakításának költségei az eredetileg előirányzott összeg több mint ötszörösét, közel 280 ezer forintot tettek ki, amit a kancellárnak sikerült áthárítania az Udvari Kamarára. L.: *Kulcsár Krisztina*: Eszterházy Ferenc és a szerencsejátékok. Újabb adalékok a bécsi magyar udvari kancellária építkezésének történetéhez. Turul 90. 2017, 21–27.

²¹ Az addig különálló két épület homlokzatát 1783–84-ben Franz Anton Hillebrandt tervei szerint egységesítették. *Kelényi György*: Franz Anton Hillebrandt. Budapest 1974, 85–86; *Peter Prange*: Zur Architektur der ehemaligen Ungarischen Hofkanzlei in Wien. Barockberichte 7. 1992, 236–239: 239.

²² A Hintere Schenkenstrasse 51. sz. ház az 1784-es bécsi sematizmusban még az erdélyi kancellária, az 1786-os és 1789-es házjegyzékben azonban már Nádasdy Mihály tulajdonaként szerepel. L.: Hof und Staats-Schematismus der ... Haupt- und Residenzstadt Wien 1784, 5; Verzeichniß der in der Kaiserl. Königl. Haupt- und Residenzstadt Wien... befindlichen numerirten Häusern 1786, 5. Az épület berendezési tárgyainak egy részét már 1776-ban elárverezték. L. Wienerisches Diarium 1776, Nr. 69. (28. August), Anhang, „Nachricht”.

²³ MNL OL, B2, Acta generalia, 1759/426: *Inventarium: mi, alább írott személyek a nemes Erdélyi Országai Udvari Cancellaria számára Máltóságos Groff Sinzendorff Úr Ő Nagyságától megvásárolt házzal együtt ... átadott belső házi portékákat, nem különben azokat is, mellyek az említett házhoz kívántatván a megvétel után successive procuráltak és mostanában az egész háznál lévő szobákban találtak... feljeddztük; uo. 1766/89: Verzeichnuß deren allhier in der Siebenbürgischen Hof-Cantzley Haus vorfindlichen Mobilien; uo. 1767/438: Beschreibung deren in dem Siebenbürgischen Hof-Canzley Haus befindlichen, von Sr. Excellenz Herren Anton Grafen von Salm obersten Cämmerern inhabenden Meublen. Az ingóságokat Anton Joseph Franz von Salm-Reifferscheidt (1720–1769) főkamrás (Oberstkämmerer) tulajdonaként vették leltárba, mivel azok zálogjogon az Udvari Kamara birtokában voltak. *Takáts* (13. jegyzetben) i. m. 810. Salm életrajzát l. *Constantin Wurzbach*: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Band 28, Wien 1874, 129.*

²⁴ A második emeleti terem sor helyiségei az 1767. évi inventárium szerint: (1) Cabinet, (2) Capelle oder Eckzimmer, (3) Tafel-Zimmer, (4) Niederländer Zimmer; (5) 1ter Rothe Zimmer; (6) Große rothe Zimmer; (7) Schlafzimmer; (8) Cabinet; (9) Anlegzimmer; (10) Camin Cabinet; (11) Vorzimmer; (12) Frauenzimmer; (13) bey der Comtesse; (14) Vorzimmer.

²⁵ Az 1766. évi leltár szerint az épület első emeletén az udvari főkamrási hivatal (*Oberst Cämmerer Canzley*) működött.

²⁶ Az olasz *spalliera*, illetve a német *Spalier* eredeti jelentése kúszónövények felfuttatására szolgáló léckerítés és ezekből kialakított sorsfal. A 17. században alakult ki a szó „vendégfal” jelentése a textil falburkolatok (*Spallier-Teppich*) jelölésére.

²⁷ *Inventarium* (1759) Második contignatio: Nr. 13.: ... a kapu felett való Cabinetben találtunk fejér és kék festékekkel nyomott, s aranyos rámba foglalt vászon spaliert, ahoz hasonló Canape és hat székekkel együt, item Felsőes Királyné és Császárnak ráma nélkül a falon függő képeit és Ns. Erdély Országának mappáját, nem különben egy fejér kementzét.

²⁸ Uo. Nr. 16. Az harmadik szoba vászonra képiro által festett, s meg aranyozott rámbakban foglalt spallierral, 14 fekete bőrös székekkel, egy nagyobb és egy kisebb cafe alá való asztallal, egy függő gyertyatartóval, egy fejer kementzével vagyon kikészítve.

²⁹ Uo. Nr. 17. A negyedik szobába, vagy is palotában aranyos rámbakban foglalt Belgiumi splaiier-on kívül találtak három ajtó felü fűggesztett aranyas rámbájú képek, két egyenlő márvány kő asztal, meg ugyan egy ostábla alá való kiseded asztal, 18 veres damasztbol készített székek, egy függő gyertya tartó és egy kementze

³⁰ *Verzeichnuß* (1766): In dem daran [t.i. Tafelzimmer] gelegenen Zimmer rechter Hand: Übertragene Niederländer Spallier samt Leisten und Super-Porten, wie auch Lambrin; die Spallier sind von Ihró Mayt. der Canzley geschenct worden; das übrige aber ist bey dem Haus gewesten.

A *Niederländer / Niederländische Spalier* a korabeli szóhasználatban szövött falkárpitot („gobelint”) jelent, ebben az értelemben szerepel a pozsonyi érseki palota 1707-es leltárában is. L. *Ecsedy Anna*: Lippay György „pozsonyi kertjének” inventáriuma 1666-ból. *Ars Hungarica* 46. 2020, 119–208: 200.

³¹ *Inventarium* (1759) Nr. 18. Az ötödik szobának belső portrékái aranyas rámbakban foglalt veres damaszt spaliert, jobb kéz felől az falon Felsőes Királyné s Császárnak egyenlő nagyságú képei, ezek alatt egy az spalierthez hasonló kanapé, ugyan hasonló 12 székekkel, bal kéz felől pedig a két ablak közöt egy magos aranyas rámbájú tükör, ez alatt egy márván kő asztal, egy más közép szerü jádzo asztal, egy függő gyertya tartó és egy aranyas kementze. Nr. 19. Ezen hatodik szobának spaliere, és ebben lévő 12 székek a közeleb meg írt szobában lévőhöz hasonlók, úgy az Canape is, ezeken kívül pedig vagyon két aranyas rámbájú magos tükör, két márván kő asztal és egy más Canape eleibevaló kitsin asztal, egy függő gyertya tartó és egy aranyas kementze.

³² *Verzeichnuß* (1766)

³³ *Takáts* (13. jegyzetben) i. m. 809. 1758-ban 100 dukát honoráriumért Johann Peter Koblert bízták meg Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc képmásainak megfestésével. A Koblernek fizetett honoráriumról l.: *Takáts* (13. jegyzetben) i. m. 809. A portrékat 1946-ban Bécsből Budapestre szállították és a Nemzeti Színház díszletraktárában helyezték el, majd 1965-ben a Fővárosi Képtár gyűjteményébe kerültek. L. *Serfőző Szabolcs*: A Magyar és az Erdélyi Udvari Kancellária bécsi palotájának Habsburg portrégalériái. In: *Reneszánsz és barokk Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. I-II. Szerk.: Gulyás Borbála, Mikó Árpád, Ugyr Bálint. Budapest 2021, I., 219–250.

³⁴ *Verzeichnuß* (1766): In dem Tafel Zimmer: Neu gemahlene Spallier samt Leisten und Superporten, deren Werth schon in das Mahler- und Tischler Conto eingetragen worden ist; *Beschreibung* (1767): Nro 3. Im Tafel-Zimmer: Gemahlene Spalier mit vergoldten Leisten samt detto Super-ports

³⁵ Ezek a számlák feltehetően a *Directorium in publicis et cameralibus*hoz kerültek benyújtásra, s annak iratanyagával együtt 1927-ben elégték.

³⁶ Az 1767. évi ingóságileltár [*Beschreibung* (1767)] két oszlopban sorolja fel a berendezési tárgyakat, elkülönítve az 1755–1758-ban a kincstár által biztosított 22 000 forint kölcsönből vásárolt berendezési tárgyakat és az 1766-ban folyósított 7000 ft kölcsönből beszerzett bútorokat és egyéb ingóságokat. Az ebédlőterem festett spalérjai itt is az előző rovatban szerepelnek.

Az 1760–63 között, ill. 1766-ban elvégzett felújítási munkák költségei között nem szerepelnek festőmunkák. L. MNL OL, B2, 1766/89: *Verzeichnuß deren in dem Siebenb. Canzley Hauß von Anno 1760 bis 1763 vorgefallenen nöthigen Reparationen*

³⁷ Bethlen Gáborról l.: *Lukinich Imre: A Bethleni gróf Bethlen-család története*. Budapest 1927, 506–510; *Kökényesi* (12. jegyzetben) i. m. 203–208. A kancellárnak a Bethlen család kükküllővári levéltárában fennmaradt levelezése (MNL OL, P 56. A-CLXII., Nr. 68–98) részben családtagjai, részben erdélyi birtokainak intézői által hozzá írott leveleket tartalmaz, a levélírók ábécérendjében rendezve.

³⁸ *Kökényesi* (12. jegyzetben) i. m. 349.

³⁹ *Kökényesi* (12. jegyzetben) i. m. 369.

⁴⁰ Idézi: *Kökényesi* (12. jegyzetben) i. m. 238.

⁴¹ Aus der Zeit Maria Theresias: Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch, kaiserlichen Obersthofmeisters 1742–1776. Leipzig/Wien 1907–1917, Bd. 4. (1756–57), 26.; Bd. 5. (1758–1759) 25, 100., 141. Az 1757. január 15-i vacsoráról l.: Bd. 4., 62.

⁴² Sajátos módon az 1764-ben megalapított Szent István-rendnek Bethlen nem lett tagja. L.: *Kökényesi* (37. jegyzetben) i. m. 141. A korábbi irodalom szerint a kancellár „életnagyságú arcképe a Szent István-rend díszöltönyében” egykor a keresdi Bethlen-kastélyban függött. Vö.: *Szádeczky Lajos: Erdély műkincsei*. Erdélyi Lapok, 2. 1909, 26. A mára elveszett portré minden bizonnyal az Aranygyapjas ornátusában ábrázolta Bethlen Gábort.

⁴³ *Trócsányi* (12. jegyzetben) i. m. 39; 1765. december 3-án kelt lemondólevelét l.: Bécs, OeStA/HHStA OMeA, Áltère Zeremonialakten 70-8-1. Mária Terézia 1765 decemberében főudvarmesterének írott levelében elégedettségének adott hangot Bethlen kancellári működése kapcsán. L. *Khevenhüller*, Bd. 6., 420. A *Staatshandbuchok* tanúsága szerint 1766–1782 között az erdélyi udvari kancellári tisztség betöltetlen maradt, a hivatal munkáját az 1762-ben erdélyi tartományi kancellárrá, majd 1777-ben gubernátorrá kinevezett Brukenenthal Sámuel irányította.

⁴⁴ Bécs, OeStA/HHStA OMeA ÁZA 73-6. Bethlen 1768-ban bekövetkezett halálával jelentős adósságot hagyott hátra. 1766. március 29-én kelt végrendeletét l.: uo. Hofarchiv, Obersthofmarschallamt (HA, OMaA) 640-7; MNL OL, P 1955. 3. csomó, 18 tétel; hagyatéki ügyének iratait ld.: OeStA/HHStA, OMaA 820-1 (818–820. doboz).

⁴⁵ Vö. Lengyel László 2003 és 2007. évi szakvéleményét.

⁴⁶ A két festményciklus közötti szembeötlő minőségbeli különbséget Lengyel László 2007-es szakvéleménye azzal

magyarázza, hogy a koronázási pannókat egyedül Franz Messmer művének tekinti, ezzel kétségbe vonva a 6200 ft-os munkadíj kifizetéséről szóló forrás hitelét, amely Messmer és Pohl közös szerzőségét tanúsítja.

⁴⁷ A Takáts által felsorolt nevek közül „Krais Miklós udvari [1766. évi számlája szerint valójában *bürgerlicher*] kárpitos mester”, „Schütz Lőrincz portrait-festő” és „Buhay János stukkátor” nem azonosítható az adattárakban. A további mesterek Pietro Orsatti stukkátorral és Anton Fengler szobrásszal azonosíthatók.

⁴⁸ *Takáts* (13. jegyzetben) i. m. 809. Takáts tévesen adja meg az ingóságileltár [*Beschreibung* (1767)] lelőhelyét is, ugyanis az irat az nem Bécsben, a „Közös pénzügyi levéltár Camerale” állagában (Gemeinsames Finanzarchiv, ma: ÖStA, Finanz und Hofkammerarchiv [FHKA] Österreichisches Kamerale, 1762–1874) található, hanem Budapesten, az Erdélyi Udvari Kancelláriai Levéltár *acta generalia* állagában. Köszönöm Oross Andrásnak és Kovács Zsuzsannának a kérdés tisztázásához nyújtott segítségüket.

⁴⁹ Takáts 1898–1903 között az Országos Levéltár igazgatója, Pauler Gyula megbízásából a Monarchia közös Pénzügyminisztériumának felügyelete alatt álló Udvari Kamarai Levéltárban (*Hofkammerarchiv*) dolgozott, s az iratanyag Ausztria és Magyarország közötti szétosztását készítette elő, amelyre azonban végül nem került sor. L.: *Szűcs László: Adalékok a bécsi központi levéltári anyag Ausztria és Magyarország közötti felosztásának történetéhez, 1875–1918*. Levéltári Közlemények 33. 1962, 27–42: 37. A magyar vonatkozású iratokról összeállított – 1903 után Hodinka Antal által folytatott – jegyzékét l.: A bécsi udvari kamarai levéltárban őrzött iratok segédletei és másolatai (1762–1820), MNL OL, Magyar Kamara archívuma, E 239

⁵⁰ Ekkor megsemmisült az Osztrák Udvari Kancellária (*Hofkanzlei*) iratanyaga is, amely a *Directorium in publicis et cameralibus* levéltárát is magába foglalta, amely az erdélyi kancellária bécsi palotájának ügyeit is intézte. Takáts a Magyar Udvari Kancellária palotájára vonatkozóan is számos adatot közölt a később elégett iratanyagból. L.: *Julius Fleischer: Umbau und Innenausstattung des Palais Stratmann-Windischgrätz in Wien*. In: *Kunstgeschichtliche Studien*. [Festschrift Dagobert Frey]. Hrsg. Hans Tintelnot. Breslau 1943, 45–61: 48. Ezen iratról nem lelhető fel regeszták Takáts hagyatékában (MNL OL, N 119, ill. Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára, IV.083.01.c.; <https://arca.melte.hu/index.php/takats-sandor-1860-1932-hagyateka>).

⁵¹ *Takáts* (13. jegyzetben) i. m. 809.

⁵² *Julius Fleischer: Das kunstgeschichtliche Material der geheimen Kammerzahlamtsbücher in den staatlichen Archiven Wiens vom 1705 bis 1790*. Wien 1932, 43. Feltehetően ugyancsak Märsch műve egy Szent Lénárdot a foglyok és háziállatok védőszentjeként ábrázoló, 1761-ben a bécsi Stephansdom számára festett oltárkép. A bécsi Diözesanmuseumban őrzött, körbevágott, jelenleg 131 × 76,5 cm méretű kép hátoldalán dedikációs felirat olvasható: „Johannes Marsch bürgerlicher Mahler von Wien hat das Bild als gutheter hie her geschenckt 1761 den 20. November”. L.: *Waltraut Kuba-Hauk: Dom und Diözesanmuseum Wien*. Wien 1987, 257. (Nr 83.)

⁵³ A 17–18. században a „historiai”, azaz mitológiai és történeti tárgyú képek festőit nevezték *Historienmalernek*, ezáltal megkülönböztetve őket a portré- és tájképfestőktől.

⁵⁴ A művészlexikonokban nem szereplő mestert *Historienmaler*ként, születési és halálozási adataival (*geb. 1713 – † Wien 16. Juli 1778*) említi: *Alexander Patuzzi: Geschichte Oesterreichs. 2. Theil. Wien 1864, 342.* Rumelt valójában 1715. május 30-án keresztelték a bécsi Szent Ulrich-templomban (<https://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/wien/07-st-ulrich/01-15/?pg=416>).

Rumel neve nem szerepel sem az Erdélyi Udvari Kancellária levéltára *Acta generalia* állagának iktató és mutatókönyveiben (MNL OL, B2), sem az Udvari Kamara (*Hofkammer*) (ÖStA / FHKA) 1756–1760 közötti indexeiben. A Kameralzahlamtsbücher / Assignationsbücher (ÖStA / FHKA) sorozatnak az 1757–1763 közötti évekből nincsenek kötetei. Rumel neve nem szerepel az uralkodó magánpénztárának számadásaiban sem. L.: *Fleischer* (52. jegyzetben) i. m.

⁵⁵ *Herbert Haupt: Das Hof- und hofbefreite Handwerk im barocken Wien, 1620–1770. Innsbruck 2007.*

⁵⁶ Bécs, OeStA/HHStA, OMAa, Abhandlungen, K. 393, Konv. 61 – köszönöm az adatot Markus Jeitlernek.

⁵⁷ Bécs, Wiener Stadt- und Landesarchiv, Sterberegister 1648–1920; Tote L-Z 1778, „R” p. 25v. (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSYV-GW3M?mode=g&cat=22998>); ugyancsak Augustin nevű, szintén festőnek mondott fia 26 éves korában, 1778. augusztus 26-án halt meg. L. uo. 31.; I. még: *Wienerisches Diarium*, 26. August 1778 (Verzeichniß der Verstorbenen zu Wien).

⁵⁸ Köszönöm a felvilágosítást Ulrike Hirhagernek, a bécsi Akadémia der bildenden Künste levéltára munkatársának. Mivel Rumel Bécsben született, nem valószínű, hogy máshol, így például a nürnbergi vagy az augsburgi akadémián végezte volna tanulmányait, ahol azonban nem maradtak fenn a hallgatói névjegyzékek.

⁵⁹ Ilyen például a tethangi származású, Veszprémben letelepedett Franz Xaver Bucher (1743–1811) is. L.: *Serfőző Szabolcs: Franz Xaver Bucher: egy késő barokk festő a Dunántúlon.* In: „Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk. Bubryák Orsolya. Budapest 2010, 473–488.

⁶⁰ Bécs, OeStA/HHStA, OMAa, Abhandlungen, K. 393, Konv. 61.

⁶¹ *Garas Klára: Franz Anton Maulbertsch. Budapest 1960, 169, ill. András Smohay: Der Freskenzyklus von Franz Anton Maulbertsch in der Karmelitenkirche in Székesfehérvár.* In: Franz Anton Maulbertsch und Mitteleuropa. Eduard Hindelang – Lubomír Slavíček Hg. Langenargen–Brno 2007, 79–95: 80. Feltételezhető, hogy a magukat „akademischer Malernek” nevező, ám a bécsi akadémiai névjegyzékben nem szereplő festők egy része a bécsi Akadémia egyik professzorának „magántanulója” volt, ez a gyakorlat azonban jelenleg csak az 1819-ben professzorrá kinevezett Ferdinand Georg Waldmüller (1793–1865) esetében igazolható. A bécsi magyar követség dísztermében lévő festmények stílusa jelleget közel állnak Karl Joseph Aigen (1684–1762) műveivel, így elképzelhető, hogy Rumel nála tanult. A forrásokban szintén *Historienmaler*ként említett Aigen 1751-ben lett a bécsi Képzőművészeti Akadémia festészet professzora.

⁶² Jókai leírása is hangsúlyozza a pannók falikárpitszerű hatását: „festésmodoruk tanúsítja, hogy azok gobelinnek voltak szánva... Mind a hat kép ugyanazon egy művész modorát viseli magán, úgy a rajz, mint a kolorit

dolgában. Nagy gobelin-szőnyegek mintájául készültek, az kétségtelen.”

⁶³ *Lydiane Chomiennne, Claire Beugnot: Les détrempe sur toile du musée des Beaux-Arts de Reims: un corpus exceptionnel, une restauration d'envergure, un protocole de nettoyage inédit.* *Techne*, 41. 2015, 94–100. (<https://doi.org/10.4000/techne.4796>)

⁶⁴ *Mátéfy Györk: II. Rákóczi Ferenc festett útikárpitjának restaurálása. Műtárgyvédelem* 25. 1996, 125–127; Mátyás király öröksége: Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század). Budapest 2008, Nr. VIII.18. Szerk. Mikó Árpád – Verő Mária. (A *Buzási Enikő* által írt katalógustétel a műfaj kora újkori magyarországi emlékeiről is áttekintést nyújt); *Buzási Enikő: A Magyar Nemzeti Galéria egykori és mai késő reneszánsz kiállításának néhány művéről.* *Művészettörténeti Értesítő* 60. 2011, 313–326.

⁶⁵ A mester talán azonos az 1748-ban a Český Krumlov-i vár báltermének falképeit festő bécsi Josef Ledererrel. Köszönöm Jávor Annának, hogy felhívta erre a figyelmem.

⁶⁶ *Meller Simon: Az Esterházy-képtár története.* Budapest 1915, XXVI. és 4.

⁶⁷ *Ulrike Seeger: Stadtpalais und Belvedere des Prinzen Eugen: Entstehung, Gestalt, Funktion.* Wien 2004, 61.

⁶⁸ *Die Wiener Hofburg, 1835–1918.* Hg. *Werner Telesko.* Wien 2012, 266. A bécsi udvari kárpitokról I. még: *Ferdinand Menčík: Dokumente zur Geschichte der kaiserlichen Tapezereisammlung: aus dem gräfl. Harrachschen Archive.* *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses*, 30. 1911–1912, XXIV–XLVI.; *Katja Schmitz-von Ledebur: Fort jolite – zwischen Tradition und Vergnügen. Die Stellung der Brüsseler Tapissereien unter Maria Theresia.* In: *Die Repräsentation Maria Theresias. Herrschaft und Bildpolitik im Zeitalter der Aufklärung.* Hrsg. *Werner Telesko, Stefanie Linsboth, Sandra Hertel.* Wien 2020, 243–250.

⁶⁹ *Idézi: Jávor Anna: Lieb Ferenc, az „edelényi festő”.* *Művészettörténeti Értesítő* 49. 2000, 167–186, 9. jegyzet.

⁷⁰ *Mojzer Miklós: A Magyar Nemzeti Galéria Késő reneszánsz és barokk kiállítása. Képek és szobrok.* Budapest 1982, 29–30; *A Magyar Nemzeti Galéria régi gyűjteményei.* Szerk. *Mojzer Miklós.* Budapest 1984, 190.

⁷¹ *Boda Zsuzsanna: A hegyfalui „képes szála”.* *Dorffmeister István elveszett pannósorozata 1794-ből.* *Művészettörténeti Értesítő* 47. 1998, 115–135.

⁷² Ezt a tematikát jelenítik meg a Magyar Nemzeti Múzeum lépcsőházának magyar őstörténeti tárgyú – Lotz Károly által 1875-ben festett – falképei is (A hunok kirajzása Ázsiából; A magyarok az őshazában hallgatják a táltos regét; A magyarok vándorlása; Az új hazába érkező magyarok; Vérszerződés; Az alpári csata; Árpád a legyőzött fejedelmek hódolatát fogadja; Az ősmagyarok áldozása; A kereszténység első hirdetése).

⁷³ A varkocsot (hajfonatot) a források az ázsiai népek és a pogány magyarok hajviseletként írják le. Így például a Thuróczy-krónika 1473-as budai kiadása szerint „az első az újjászületettek közül egy Vata nevezetű volt... aki magát a démonoknak szentelte, leborotválta fejét és hajából három ágban varkocsot font a pogányok szokása szerint” – (*Primus autem inter renatos, nomine Vata... dedicavit se demoniis, radens caput suum et cincinos demittens sibi tres partes ritu paganorum*). Horváth János ford.

⁷⁴ Az egyes motívumok ábrázolásához *Jean-Baptiste Du Halde: Description géographique, historique... de l'empire*

de la Chine et de la Tartarie chinoise (Paris 1736) című műve II. kötetének illusztrációi szolgálhattak előképtül.

⁷⁵ Így például Werbőczy István 1514-es Tripartituma szerint „a nemesség... eredetileg a hunok és magyarok közt keletkezett, miután ezek Szkítiából Pannóniába nyomultak”. L. még: *Pethő Gergely*: Rövid magyar kronika sok rend-béli fő historiás könyvekből... Bécs 1660, A3: *Anno 373: a magyarok ezek esztendőben jövének Hunniából avagy Scitiából bé Pannóniába*.

⁷⁶ A témáról összefoglalóan I.: *Szűcs Jenő*: A magyar nemzeti tudat kialakulása. Budapest 1997; *Szovák Kornél*: Szkíta és szittyia azonosságtudat. Magyar Tudomány 182. 2021, 176–187.

⁷⁷ Johann Georg Schwandtner kiadásában 1746-ban jelent meg nyomtatásban Anonymus Gestája a bécsi udvari könyvtárban őrzött kézirat alapján, majd 1748-ban a piarista Dezericzky Ince adta ki Julianus barát útleírását, amelyre ő talált rá a vatikáni levéltárban (De initiis ac majoribus Hungarorum commentaria). A témáról összefoglalóan I.: *Vásáry István*: Az őstörténész Pray. Irodalomtörténeti Közlemények 83. 1979, 287–292.

⁷⁸ A kínai dinasztikus évkönyvekről I.: *Róna-Tas András*: A honfoglaló magyar nép. Budapest 1996, 84–85. Az évkönyvek az 1687-től Kínában élő francia jezsuita miszisionárius, Claude de Visdelou (1656–1737) révén váltak ismertté Európában.

⁷⁹ *Joseph de Guignes*: Mémoire historique sur l'origine des Huns et des Turks. Paris 1751.

⁸⁰ *Uó*: Historie générale des Huns, Turcs, Mongols et autres Tartares occidentaux I–V. Paris 1756–1758.

⁸¹ A hunokat már *Bonfini* is ázsiai eredetű népként írja le: *Rerum Hungaricarum decades*, I., Liber 1.: „A hunok Ázsiából kiözönölve átkeltek a Donon, behatoltak az európai Szkítia közepébe, és sokáig együtt éltek a budinokkal, mielőtt a két Pannóniát elfoglalták volna.”

⁸² *De Guignes* az i. sz. 2. századtól ugyanezen a területen élő, a Kínai Évkönyvekben *zsuan-zsuan*-nak nevezett népet az európai avarokkal azonosította, s az „északi hunok” és az avarok egyesüléséből eredeztette a magyarokat. L. *Mémoire historique*... 14.

⁸³ A kínai források alapján Pray György jezsuita történetíró is a belső-ázsiai őshaza mellett foglal állást 1761-ben megjelent, az újonnan megismert őstörténeti forrásokat elsőként szintetizáló művében, s egyúttal cáfolta a hunok szkíta származását. L.: *Pray György*: *Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*. Viennae 1761.

⁸⁴ *Bonfini*: *Rerum Hungaricarum decades*, I., Liber 2.

⁸⁵ Anonymus krónikája szerint a magyarok Noé három fia közül az európai népek ősatyjának számító Jáfettól származnak. Jáfet egyik fia volt Magóg, akinek leszármazottai évszázadokon át Szkítiában, azaz „Szitytyaföldön” éltek. Itt élt 451-ig – a catalaunumi csata évéig – „Szkítia legjelesebb vezére”, Attila is. Ekkor „Pannónia földjére jött, s miután megfutamtította a rómaiakat, birtokba vette az országot”. A „hétmagyarnak nevezett hét fejedelmi személy” pedig, akik közé Ügyek fia, Álmos is tartozott, az „Úr megtestesülésének 884. évében” kerekedett fel Szkítiából, és indult el nyugatra, Pannónia földjére, „amelyről az a hír járta, hogy annak az Attila királynak a földje, akinek ivadékaitól Álmos fejedelem, Árpád apja származott”.

⁸⁶ Halmágyi István naplója németországi utazásáról és a göttingai egyeteméről. Közreadja *Szádeczky Lajos*. In: *Ma-*

gyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból, IV. Budapest 1906, 483.: [1752. ápr. 26.] „A magyar dolgok iránt mondá [t.i. professzora, Albrecht von Haller], hogy egy igen tudós francia bocsát most eredetéről egy igen tudós munkát, prodromussa kijött, látta, amint mondja, a chinaiak krónikájokban találta eredeteket.”; uo. 563. [1753. febr. 13.] „... múlt nyáron méltóságos gróf Teleki László uramnak írtam Haller uram relatiojára, hogy egy francia könyvet készít *de origine Hungarorum*, kiket a Chinensibus akar deducálni, arra nézve kér, tudósítsam, ha kijött-e azon könyv és *quo titulo*, mivel maga is *circa historiam medii aevi Hungariae occupatus* lévén és arra nevezetes *librorum apparatus*ot szerezvén, igen akarná, ha ezt is megszerezhetné.”

⁸⁷ Uo. 563.

⁸⁸ Bethlen Gáborhoz írt levelek között Halmágyi Istvántól nem található levél; a Teleki László által írt 10 levélben nincs szó a pannókról (MNL OL, P 56. A-CLXII.-93. Tétel). Bár 1756–1757-ben Pray György is épp Bécsben élt, s poétikát oktatott a Theresianumban, mégsem valószínű, hogy ő lett volna a képciklus programadója. A korábbi és a 19. században is domináns lineáris őstörténet-szemlélettől eltérően Pray a hunok, az avarok és a magyarok régmúltját rokon népek több szálon futó párhuzamos történetének tekintette. L. még: *Szabados György*: A magyar történelem kezdeteiről: Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században. Budapest 2006, 187. Pray műve Bethlen Gábor könyvtárában is megvolt, más történeti művek – mint pl. a Nádasdy-féle *Mausoleum* – mellett. A könyvjegyzéket I. a kancellár hagyatéki leltárában: Bécs, OeStA/HHStA, OMaA 820-1 (834. doboz), Nr. 16. (fol. 779–805.)

⁸⁹ T.i. a bürzsönyfából nyert vörös festékkel bekenet.

⁹⁰ *Atelkuzu* vidékét Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár *De administrando imperio* (952) című államelméleti műve említi a „türkök”, azaz a magyarok, majd a besenyők szállásterületeként. A forrást Kéri Borgia Ferenc jezsuita történetíró fedezte fel a magyar történetírás számára, s 1739-ben megjelent művében a Volga (Etil) és az Urál folyók vidékével azonosította az „Etelközt”. L. *Szabados* (88. jegyzetben) i. m. 165.

⁹¹ Mindebben szerepet játszhatott Attila és Mátyás király párhuzamba állítása, amint a Thuróczy-krónika augsburgi kiadásának előszava is *Attila secundus*nak nevezi Mátyást.

⁹² *Otrokocsi Fóris Ferenc*: *Origines Hungaricae*. Francken 1693, 288; *Szabados* (88. jegyzetben) i. m. 151. Abu Ubajd al-Bakri 11. századi cordobai földrajztudós ugyan csak ír a magyarok tűzáldozatáról. *Utak és országok könyve* című műve IX. fejezete szerint a magyaroknak „a magaságos Istenen kívül nincs más istensége. Az Ég urában hisznek”, akinek égő áldozatot mutatnak be. A hunokra vonatkozó források nem szólnak papokról, Jordanes azonban leírja, hogy a catalaunumi csata előtt jósok jövendőlték állatok zsigereiből és csontokból. Dezericzky Ince a magyarok eredetéről írt művében a szkíták rítusai kapcsán – Hérodotosz nyomán – azt hangsúlyozza, hogy nem állítottak bálványokat és oltárokat, egyedül hadistenüket tisztelték kard képében. L.: *Joseph Innocent Deserici*: *De initiis ac majoribus Hungarorum commentaria*. Tom. I. Buda 1748, 174.

⁹³ A Képes krónikának a magyarok eredetéről szóló fejezetét a magyarok Pannóniába történő első és má-

sodik bejövetelét ábrázoló miniatúra illusztrálja. Ezek rézmetszetű reprodukcióját a Thuróczy-krónika szövegének illusztrációjaként közli: *Johann Georg Schwandtner: Scriptorum rerum Hungaricarum... vol. I. Viennae 1746, 56, 80.*

⁹⁴ *Rotraud Bauer: Historische Schlachten auf Tapissereien aus dem Besitz des Kunsthistorischen Museums Wien. Halbtum 1976.*

⁹⁵ *Révai Miklós: Elegyes versek. Régiségek. Pozsony 1787, 273.: „Láttam Bétsben ezt a történetet képen is, vásonra, olajos festékekkel ki írva. Magyar lehetett a festető ura, mivel magyar versekkel is bé volt írva a Deák verseken kívül.” A latin rigmus Békés Enikő fordításában: Svathus [t.i. Szvatopluk]! Óvakodj az ajándéktól, amit a furfangos hun ad neked: nem ugyanolyan értékű dolgot kér, amint egy kancát ajándékoz neked. De hiába intem Svathust, enged, és eladja nemes királyságát egy szép kancáért a hunnak. Szomorú könnyekkel neveszték ezt, Svathus unokái, sirassátok az ősök örök szégyenét. Őszvér és ló volt, akinek nem volt sütnivalója, s aki egy olcsó kancáért eladta királyságotokat.*

⁹⁶ Jókai szerint a képciklus II. József idején – amikor megszűnt az önálló Erdélyi Udvari Kancellária – az udvari könyvtárba került. Feltételezhető, hogy ekkor vágták le a kép(ek)ről a magyar és latin nyelvű feliratot.

⁹⁷ Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon. Szerk. Mikó Árpád, Sinkó Katalin. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 2000, kat. IV-13. (*Mikó Árpád*)

⁹⁸ A kép egy esztergomi másolatával együtt közli: *Kriza Ildikó: Pannónia megvétele. Ethnographia 107. 1996, 427–460.*

⁹⁹ A pogány bálványok ledöntésének jelenete látható a székesfehérvári székesegyház hajójának mennyezetképén (Johann Ignaz Cimbal, 1769), továbbá Johann Christoph von Reinsperger – Vinzenz Fischer nyomán készült – rézmetszetén (Szent István király bevezeti a kereszténységet Magyarországon, 1774 előtt), valamint a szentgáli plébániatemplom Szent István király megdicsőülését ábrázoló mellékoltárképén (F. X. Bucher, 1784). A rézmetszetről I.: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma ezer éve. Szerk. Takács Imre et al. Pannonhalma 1996, I. Nr. I.10 (*Galavics Géza*).

¹⁰⁰ *Johann Ludwig Gottfried: Historischer Chronica, Fünfter Theil, inhaltend die fürnembsten Geschichten... von... dem Jahr 306. bis auff das 1000. Jahr nach Christi Geburt. Frankfurt 1631, 166. [uo. 1743, 456.]*

¹⁰¹ Elképzelhető, hogy János Zsigmond erdélyi fejedelem már 1570 körül a mohácsi csatát ábrázoló (fal) képet rendelt gyulafehérvári palotájába, annak a képciklusnak a részeként, amely Szamosközy István leírása szerint csataképeket és várostromokat és emblémákat ábrázolt. L.: Szamosközy István történeti maradványai. I. 1566–1586. Szerk. *Szilágyi Sándor*. (Monumenta Hungariae Historica 2. Scriptorum 21.) Budapest 1876, 112. (Magyar fordításban idézi: *Mikó Árpád: A reneszánsz Magyarországon. Budapest 2009, 171.* Ma már tudjuk, hogy a szöveg hely magától Szamosközytől származik, s nem Brutustól vette át. Köszönöm Kasza Péternek a felvilágosítást.) A mohácsi csata kora újkori, főként sokszorosított grafikai ábrázolásairól I.: *Papp Júlia: Az 1526. évi mohácsi csata 16–17. századi képzőművészeti recepciója. In: Több mint egy csata. Mohács: Az 1526. évi*

ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben. Szerk. Fodor Pál, Varga Szabolcs. Budapest 2019, 149–193.

¹⁰² *Papp* (1. jegyzetben) i. m.

¹⁰³ Erdélynek a Habsburg Birodalomba történő integrálódását tematizálják a már említett lotaringiai falikárpitsorozat kisebbik és nagyobbik szériájának *Erdély meghódolása Lotaringiai Károly előtt* című darabjai [Bécs, Kunsthistorisches Museum], amelyek az 1687-es balászfalvi egyezmény allegorikus ábrázolásaként értelmezhetők, az erdélyi városok képviselőinek a császári hadvezér előtt térdelő, s városaik kulcsait átnyújtó alakjaival. L.: *Lothringens Erbe: Franz Stephan von Lothringen (1708–1765) und sein Wirken in Wirtschaft, Wissenschaft und Kunst der Habsburgermonarchie. [Aust. Schallaburg] Hrsg. Renate Zedinger. St. Pölten 2000, Nr. 11.01.5; Michel Antoine: Les manufactures de tapisserie des ducs de Lorraine au XVIIIe siècle (1698–1737). Nancy 1965, XIV. képtábla.*

¹⁰⁴ Bár az önálló Erdélyi Fejedelemség csak az 1570-es speyeri szerződéssel jött létre, már a korai erdélyi történetírás is a mohácsi csatát tekintette fordulópontnak. L. *Karl Neugeboren: Handbuch der Geschichte Siebenbürgens. Hermannstadt 1836, 4.*

¹⁰⁵ Az unió kérdésében az erdélyi politikai elit megosztott volt, részben felekezeti okok miatt jelentős érdekek fűződtek Erdély különállásának fenntartásához is.

¹⁰⁶ *Galavics Géza: Hol keressük a Hesperidák kertjének földi mását? Esterházy Pál és a festő Carpoforo Tencalla „vitája” és a folytatás a kismartoni Esterházy-rezidencia dísztermének mennyezetképén (1674). In: Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére. Szerk. Horn Ildikó et al. Budapest 2016, 344.*

¹⁰⁷ *Pál Judit: Unió vagy „unificálás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872). Kolozsvár 2010, 36.*

¹⁰⁸ *Alfred von Arneth: Geschichte Maria Theresia's. I. Maria Theresia's erste Regierungsjahre, 1740–1741. Wien 1863, 315.*

¹⁰⁹ *Kurecskó Mihály: A magyar királyi kettőspeccetek heraldikája, 1526–1848. Budapest 2020, 50.*

¹¹⁰ Brukenthal kezdeményezésére az uralkodó 1766. december 8-án kelt diplomájával az addigi *alma* (kegyes) jelző helyett az *inlyta natio Saxonica* (tekintetes) címet adományozta a szász nemzetnek, s ezzel azt a magyar és a székely nemzettel azonos rangúvá tette. L.: *Matskássy Antónia: Halmágyi István naplóinak (1752–53 és 1762–69) magyar művelődéstörténeti vonatkozásai. II. Budapest 1912, 31.*

¹¹¹ Brukenthal előterjesztéséről és annak indoklásáról I.: *Jakab Elek: Az egykori Erdély nemzeti színeiről. Századok 22. 1888, 440–441.*

¹¹² *Khevenhüller* (41. jegyzetben) i. m. Bd. 6., 421: „Wie dann auch in Siebenbürgen einige wenige Leute zu finden sind, denen die vorige Conjunction Siebenbürgens mit dem Königreich Ungarn noch an Hertzen lieget, folgsam daß solche sich dadurch mehr bestützet finden, als sie sich erfresen werden.”

¹¹³ *Khevenhüller* (41. jegyzetben) i. m. Bd. 6., 426: „...quod per hoc membrum coronae hungariae (quod olim quidem fuit, sed ante duo saecula ab eodem per publicos tractatus separata est) esse agnoscatur”. Vö. *Jakab* (111. jegyzetben) i. m. 443.

¹¹⁴ *Khevenhüller* (41. jegyzetben) i. m. Bd. 6., 426.

¹¹⁵ Soós Ferenc: Címerek az erdélyi pénzekben. In: Tünderkert ezüstje: Erdélyi tallergyűjtemény a Magyar Nemzeti Bankban. Szerk. Tóth Csaba. Budapest 2017, 189–199.

¹¹⁶ A transylvanus-tudatról I.: *Monok István*: Az intézményi könyvtárak szerepe a nemzeti kulturális identitás kialakulásában Magyarországon a 18. században. In: Médiumok, történetek, használatok – Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére. Szerk. Pusztai Bertalan. Szeged 2012, 75–92: 76.

¹¹⁷ A gödöllői Grassalkovich-kastély kertjében 1760 körül épült hatszögletű királypavilon portrégalériájában – Attila, Szent István, IV. Béla, III. Károly és Mária Terézia mellett – Mátyás király mellképe is kiemelt helyen, az ablakok fölötti sávban kapott helyet, a magyar történelem dicső korszakaira utaló arcképcsarnok részeként. Vö.: *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Szerk. Mikó Árpád, Sinkó Katalin. Budapest 2000, kat. VI-28. sz. (*Galavics Géza*)

¹¹⁸ A Fekete Sereg 1485. január 29-től ostromolta Bécsset, a császárváros bevételének stratégiája azonban a kiegészítésen alapult. Az 50 000 fős nagyvárost falait III. Frigyes egyik legjobb hadvezére, Hans von Wulfersdorfer védte, ám a több hónapon át elhúzódó ostrom kevés tényleges küzdelemmel járt. Az ellátmány hiánya miatt Bécs polgárai június 1-jén megnyitották a kapukat, s ezt követően Mátyás – Corvin János kíséretében – ünnepélyesen bevonult Bécsbe, melynek tanácsosai öt nappal később hűségesküvet tettek új uralkodójuk előtt, aki hódítása nyomán felvette az osztrák hercegi címet.

¹¹⁹ Nem véletlen, hogy nem sokkal később, 1780 körül a bécsújhelyi katonai Akadémia akkori parancsnoka, Franz Josef von Kinsky Mátyás gipsz lovas szobrát is eltávolíttatta az ottani vártemplomból, amelyet a hagyomány szerint ő maga állíttatott, miután 1487-ben elfoglalta a várost. L.: *Balogh Jolán*: Mátyás király ikonográfiája. In: *Mátyás király emlékkönyv*. I–II. Szerk. Lukinich Imre. Budapest 1940, II., 474. (Nr. 8.) Mátyás emlékét a bécsi császári fegyvertárban is őrizték, ahol Mátyás viaszszobrán mutatták be mellvértjét és címeres pajzsát. L. *Rotenstein* (9. jegyzetben) i. m. 129.

¹²⁰ Nem valószínű, hogy Jókai tévesen azonosította volna az ábrázolt jelenetet, s hogy a kép témája például Lotaringiai Károly 1686. évi budai bevonulása lett volna. Ezt a jelenetet ábrázolja a már említett lotaringiai falikárpit-sorozat egyik darabja, az előtérben a lemészárolt törökök alakjával, ami egyértelműen azonosítja az ábrázolt jelenet idejét és helyszínét. L.: *Historische Schlachten* i. m. Nr. 3. (KHM, T-IX/13)

¹²¹ *Papp Júlia*: Egy adat a történeti festészet hazai kezdetéhez (Wándza Mihály Mátyás király bécsújhelyi táborozását ábrázoló festménye). *Ars Hungarica* 28. 2000, 197–204. Mátyás bécsi bevonulása a 19. századi magyarországi történeti festészetnek is kedvelt témája volt: Koroknyai Ottó épp Jókai tudósításával egy időben, 1895-ben festette meg *Mátyás király Bécs előtt* című képét (Nagyvárad, püspöki palota). A téma egy korábbi ábrázolása Pálffy Lipót 1870 körül festett akvarellje (MNM Történelmi Képcsarnok, 56.1305).

¹²² Az udvari könyvtár 1726-tól a Hofburg Johann Bernhard Fischer von Erlach tervei szerint épült ún. könyvtári szárnyának (*Bibliothekstrakt*) első emeletén működött. Kezdetben csak a ma díszteremként (*Prunksaal*) ismert teremből állt, majd a Hofburg Pacassi-féle átépí-

tése során, 1765 körül a lépcsőház déli oldalán egy tégla alaprajzú olvasótermet (*Altes Lesezimmer*) alakítottak ki (ez ma az ÖNB főigazgatóságának ad helyet). Az egyre gyarapodó udvari könyvtár 1828-ban kibővült a volt ágostonos kolostor könyvtárával (ma *Augustiner Lesesaal*). Az épületszárny földszintjén kezdetben istálló, majd könyvraktár működött. Az udvari könyvtár leírása kapcsán Rotenstein (alias Gottfried Stegmüller) sem említi magyar történeti tárgyú pannókat. L.: *Gottfried Rotenstein*: Reisen nach Wien und in die umliegende Gegend, in den Jahren 1781–1783. Erster Abschnitt. In: *Sammlung kurzer Reisebeschreibungen...* Bd. 13. (Hrsg. von Johann Bernoulli) Berlin – Leipzig 1784, 42–46.

¹²³ 1773-tól haláláig Kollár Ferenc Ádám (1723–1783) volt az udvari könyvtár igazgatója, 1779-től pedig Johann Georg Schwand(t)ner (1716–1791) volt a gyűjtemény másodjára (*Bibliothekscustos*).

¹²⁴ Köszönöm a felvilágosítást Nina Knielingnek. Elképzelhető, hogy a pannók az I. Ferenc által 1795-ben alapított császári magánkönyvtárban (*Habsburg-Lothringische Fideikommissbibliothek*) kaptak helyet, amely a Schweizerhof és az az udvari könyvtár közötti összekötő szárny, az ún. Schlossergangtrakt második emeletén helyezkedett el, ennek korabeli berendezéséről azonban nincsenek adatok. A könyvtár történetéről I.: *Thomas Huber-Frischeis, Nina Knieling, Rainer Valenta*: Die Privatbibliothek Kaiser Franz' I. von Österreich, 1784–1835. Wien 2015, 187; *Rainer Valenta*: Die k. u. k. Familien-Fideikommissbibliothek. Orte einer dynastischen Sammlung als Indikatoren des Wandels von Privatheit zu Öffentlichkeit. In: *Bibliothèques, décors: années 1780 – années 2000: nationalités, historicisme, transferts*. Ed. Frédéric Barbier, István Monok, Andrea De Pasquale. Budapest 2019, 123–150.

¹²⁵ *Christian von Mechel*: Verzeichniß der Gemälde der Kaiserlich Königlich Bilder Gallerie in Wien. Wien 1783; *Joseph Rosa*: Gemälde der k.k. Gallerie. Wien 1796.

¹²⁶ *Theodor von Frimmel*: Geschichte der Wiener Gemäldesammlungen. Band 1. Wien 1898, 269, 299.

¹²⁷ A selejtezésre vonatkozó iratot I.: Bécs, OeStA/HHStA, Oberstkämmererakten, Sonderreihe E, Kt38a, 1806/1501. (Bei der auf allerhöchsten Befehl Sr. Kais. Majestät vorgenommenen Sortirung der in dem Depositorium der k. k. Bildergallerie im Belvedere befindlichen Gemälde haben sich vorgefunden. 13. Mai 1805.) Ezúton is köszönöm Oross Andrásnak és Gudrun Swobodának a kutatáshoz nyújtott segítségét.

¹²⁸ *Kökényesi Zsolt*: Zwischen Hof und Land: Die ungarischen Mitglieder des Sternkreuzordens im Zeitalter des Wandels (1766–1792). In: *The Culture of the Aristocracy in the Habsburg Monarchy, 1750–1820*. Ed. Vaderna Gábor. (Megjelenés alatt.) Bethlen Rozália anyja, Csáky Kata (1726–1794), aki Bethlen Gábor erdélyi udvari kancellár sógornője volt, 1757-ben ugyancsak csillagkeresztes udvarhölgy lett. L. *Kökényesi* (12. jegyzetben) i. m. 136.

¹²⁹ *Papp Klára*: Az erdélyi Csákyak. Kolozsvár 2011, 198. Bécsi rokonsága Bethlen Gábor kancellár özvegyét, Maria Josepha von Khevenhüller-Metsch grófnőt, illetve egyetlen gyermeküket, Bethlen Józsefet (1757–1815) és feleségét, Zichy Jozefát jelenti. A Csáky család levelezésében nem ismert a pannók megvásárlásával kapcsolatos levél. Köszönöm az adatot Papp Klárának.

¹³⁰ Anyjához hasonlóan Mária Ludovika királyné 1813-ban őt is a Csillagkeresztes Rend tagjává fogadta. Az adománylevelet közli: *Papp Klára*: Az erdélyi arisztokrata hölgyek és a közügyek. In: Régiókutatási módszerek és eredmények. Szerk.: Brigovác László. Debrecen 2018, 115–131.

¹³¹ A család Jósika János (1778–1843) Hunyad vármegyei főispántól származó (branyicskai) ága birtokolta a város főterének nyugati oldalán álló, 1828-ban kétemeletes épületté bővített Jósika-palotát (Fő tér 10). L.: *Zay Éva*: Főúri otthonok a 19. századi Kolozsváron. Erdélyi Múzeum 77. 2015, 190–197.

¹³² Inventarium Domus Claudiopolitanae Bonorumque Nobilium in eandem relocataru, A[nno] D[omi]ni 1839 confectum. Kolozsvár, Állami Levéltár, Jósika hitbizományi hagyatéki, 7. köteg. Ezúton is köszönöm az adatot Zay Évának.

¹³³ *Kelemen Lajos*: A kolozsvári Jósika-ház. Magyar Nép 3. 1923. jún. 16. (24. sz.), 10–11.

¹³⁴ *Pataki Ferenc*: Báró Jósika Miklós lakása Szurdokon. Vasárnapi Ujság 1868, 77; *Kelemen Lajos*: A magyarfenesi báró Jósika-kastély. Művészeti Szalon 1927/12. sz. 3–10.

¹³⁵ 1898-ban Jósika Irén és férje, Jósika Sámuel voltak a kastély birtokosai. L.: *Kádár József*: Szolnok-Doboka vármegye monographiája VI. Dész 1903, 521.

¹³⁶ Az 1769. évi inventárium szerint a helyiség (*erste Antechambre*) három oldalfalát három falikárpittal vonták be, amelyek egy jövődómódú nőt, valamint a halálszat és a pásztori élet allegóriáját ábrázolták. L.: *Richard Perger – Gottfried Mraz – Gecsényi Lajos*: Das ungarische Palais in Wien. Die Botschaft der Republik Ungarn. [H. n.] 1994, 77.

¹³⁷ Az első emeleti teremsor 1867-es leírását l. uo. 121.

¹³⁸ Erre enged következtetni, hogy a Bankgasse-i palota későbbi leírásai nem említik a pannókat. L.: A magyar ministerium palotája Bécsben. Vasárnapi Ujság, 46. 1899, 20. sz., 332; *Lengyel Géza*: A bécsi magyar ház. Magyar Iparművészet, 16. 1913, 48–49.

¹³⁹ Látogatás Bethlen Györgyénél Kolozsvárott. Magyar Nemzet 1943. december 25., 5.

¹⁴⁰ Köszönöm a képek provenienciájára vonatkozó adatokat Bánffy Krisztinának. A képciklus 20. századi történetére vonatkozóan – Jósika Paula közlése nyomán – némileg eltérő adatokat közöl: *Jakó* (1. jegyzetben) i. m. 320–322.

¹⁴¹ *Szörényi László*: Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből. Budapest 1993; *Varga Imre, Pintér Márta Zsuzsanna*: Történelem a színpadon. Magyar történelmi tárgyú iskoladramák a 17–18.

században. Budapest 2000, 58. (Irodalomtörténeti füzetek 147.)

¹⁴² A pannók legközelebbi párhuzamaként a szentgotthárdi ciszterci apátság egykori főapáti fogadótermének pannói említhetők. A Stephan Dorffmaister által 1795/96-ban festett képek a magyar történelem vonulatába ágyazva mutatják be az apátság történetének fordulópontjait: a pannók az apátság 1183-as megalapítását, 1734-es újjáalapítását és a szombathelyi líceum 1793. évi megalapítását, valamint a mohácsi és a szentgotthárdi csatát ábrázolják. *Galavics Géza*: Dorffmaister István történeti képei. In: „Stephan Dorffmaister pinxit”. Dorffmaister István emlékkiállítás. Szerk. Kostyál László, Zsámbéky Monika. Zalaegerszeg 1997, 91.

¹⁴³ Némi kompozicionális hasonlóság felismerhető a bécsi pannó és Pálffy Lipót Mátyás király bevonulása Bécsbe című akvarellje között (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok [MNM TKCs], ltsz. 56.1305). Koroknyai Ottó 1896-ban festett, azonos tárgyú képe ugyanakkor egészen más képi formulákat alkalmaz. (Reprodukciója: MNM TKCs, ltsz. 70.232.)

¹⁴⁴ A narratív képekkel kísért magyar történelmi tárgyú művek sora Képes krónikától a Thuróczy-krónika 1486-os brünni kiadásán át Hans Hauge *Hungern Chronik*jáig (1534) és Bonfini művének 1545-ös bázeli, illetve 1581-es frankfurti kiadású német fordításáig terjed.

¹⁴⁵ A sárvári vár dísztermének mennyezetképei a családi (h)óskultusz jegyében születtek 1653-ban, a megrendelő, Nádasdy Ferenc (1623–1671) nagyapja, a „fekete bég” törökök felett aratott diadalait állítva programjuk középpontjába. A források szerint a 17. század közepén számos további török–magyar csatakép készült magyarországi főúri megrendelők számára, nagyrészt falképként, így például – Johann Sebastian Müller 1660-as útleírása szerint – Lippay György esztergomi érsek pozsonyi palotája kertjének falain, vagy Zrínyi Miklós csáktornyai várkastélyában, ezek azonban mára elpusztultak. L.: *Galavics Géza*: „Kössünk kardot az pogány ellen”. Török háborúk és képzőművészet. Budapest 1986, 83–89.

¹⁴⁶ *Kees Teszelszky*: Elias Berger Historia Ungarica című művének keletkezése és hátttere (1603/4–1645). In: Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról. Szerk. Tóth Gergely. Budapest 2014, 149–168: 160. 20 csatakép rézdúca később a nagyszombati, majd a pesti egyetemi nyomdába, illetve az Egyetemi Könyvtárba, onnan pedig 1934-ben a Magyar Nemzeti Múzeumba került. L.: Mátyás király öröksége. (64. jegyzetben i. m.) Nr. II.39. (*Gödölle Mátyás*)

THE PANNEAUX ON HUNGARIAN HISTORICAL THEMES IN THE VIENNA PALACE OF THE TRANSYLVANIAN COURT CHANCELLARY

The topic of the paper is a cycle of six large panneaux on Hungarian historical themes painted for the Vienna palace of the Transylvanian Court Chancellery. The series on Hun–Hungarian history from leaving behind the original habitat to the battle of Mohács is the earliest relic of Hungarian history painting, yet earlier researches only tangentially touched on it despite its salient importance.

When the Principality of Transylvania became part of the Central European Habsburg Monarchy as a independent land in 1690, Leopold I founded the Transylvanian Court Chancellery in 1693 as the highest governing organ of Transylvania. Based in Vienna, the office functioned in diverse rented buildings for a long time, before the freshly appointed chancellor of Transylvania Gábor Bethlen (1712–1768) purchased a building in Vienna

in 1755 for the office. He chose the Sinzendorf palace in Hintere Schenkenstrasse across from the Löwel bastion (later replaced by the Burgtheater) close to the palace of the Hungarian Chancellery. It functioned until it was demolished in 1880. In 1755–1759 the chancellor had a representative suite of rooms created on the second floor also including a dining room. Its walls were covered by six large (c. 325 x 310 cm) painted wall hangings or *spalliers*. It is known from a description by Mór Jókai that the cycle contained three scenes from the Hun–Hungarian prehistory and three from the history of the Christian Hungarian Kingdom. 1) Exodus of the Magyars from their original habitat bordering on China; 2) Pagan priest officiating a fire sacrifice and the Hun king Attila (?), 3) Prince of Moravia Svatopluk sells Pannonia to the chieftain of the Magyars Árpád for a white horse, 4) Saint Stephen converts the Magyars to Christianity, 5) King Matthias Hunyadi enters Vienna in 1486, 6) The battle of Mohács in 1526.

In a study published in 1906 Piarist historian–archivist Sándor Takáts (1860–1932) adduced several data on the artists and artisans working on interior decoration of the chancellery palace including painters, presumably on the basis of the artists' bills. These documents together with all the files of the *Directorium in publicis et cameralibus* perished in a fire that broke out in Vienna's Justizpalast in 1927. The Hungarian historical panneaux were presumably painted by August Rumel (1715–1778) who features in the sources as *Historienmaler* and painter of the Viennese citizenry. On the basis of indirect information, the cycle can be tentatively dated to 1756–1758, as they were already included in the inventory of the chancellery in 1759.

The Transylvanian Court Chancellery hardly used its first headquarters for one and a half decades after

1766. When in 1782 Joseph II merged the Transylvanian and Hungarian chancelleries, the Transylvanian office moved in 1785 next door to its sister institution, which had had a palace since 1747 a street further, in Vordere Schenkenstrasse, i.e. today's Bankgasse. They moved in the one-time Trautson house. Parallel with that the treasury sold the former centre of the Transylvanian chancellery which was bought by imperial and royal chamberlain Count Mihály Nádasdy (1746–1826).

As far as Jókai knew, the panneaux became court property in the 1780s and they were purchased at an auction in 1809 by Countess Rozália Bethlen (1754–1826) and transported to Transylvania. They can be identified in the chattels inventory for 1839 of the Jósika palace in Kolozsvár. Later the panneaux were inherited within the Jósika family. Elected minister *a latere* in 1895, Sámuel Jósika (1848–1923) had the cycle transported to Vienna and put them up in the "Hungarian house", his official place, today the house of the Hungarian embassy. When his incumbency expired, the pictures went back to Transylvania and passed down in the Jósika family. In 1945 four of the pictures got lost. The two surviving pictures were purchased by the Hungarian State and hung up in the gala room of the Hungarian Embassy in Vienna in 2008 where they can still be seen.

SERFŐZŐ Szabolcs Magyar Nemzeti Múzeum / Hungarian National Museum, 1088 Budapest, Múzeum körút 14–16., Magyarország

Kulcsszavak: barokk festészet, ikonográfia, August Rumel (1715–1778), Bethlen Gábor (1712–1768) / *Keywords:* baroque painting, iconography, August Rumel (1715–1778), Gábor Bethlen (1712–1768)

Open Access. A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)